

38^ο Ποιητικό Βήμα
σε έναν αντιποιητικό κόσμο

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ
1909 - 2009
στους ποιητές αρμόζουν μόνο γενέθλια

4 θεωρητικά κείμενα
για τον Ρίτσο
και 25 σημειώματα
από ποιητές και ποιήτριες

ΑΘΗΝΑ 2009

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ
1909 - 2009
στους ποιητές αρμόζουν μόνο γενέθλια

38^ο Ποιητικό Βήμα
σε έναν αντιποιητικό κόσμο

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ
1909 - 2009
στους ποιητές αρμόζουν μόνο γενέθλια

4 θεωρητικά κείμενα για τον Ρίτσο
και
25 σημειώματα
από ποιητές και ποιήτριες

ΑΘΗΝΑ 2009

Στο πλαίσιο τού Ποιητικού Βήματος, το οποίο διανύει την τριακοστή όγδοη συνάντηση, η Στοά τού Βιβλίου θέλησε με την εκδήλωση αυτή να μην απουσιάσει από την ελετειακή προσφορά τιμής για τον Γιάννη Ρίτσο, που ξεκίνησε από το υπουργείο Πολιτισμού.

Εμείς εδώ, ένας χώρος βιβλίου, ένας χώρος παιδείας, ένας χώρος πνευματικός οργανώσαμε την αποψινή εκδήλωση, όπου έχουν προσκληθεί τέσσερεις άνθρωποι που έχουν ασχοληθεί ιδιαίτερα με τον Ρίτσο να μας μιλήσουν. Ο κ. Βιστωνίτης, ο κ. Αποστόλου, η κ. Καλογήρου και ο κ. Μπράτσος. Μετά την τοποθέτηση, τη σύντομη ομιλία που θα γίνεται από τους ομιλητές, θα έρχονται στο βήμα να μας διαβάσουν ποίηση άνθρωποι που ασχολούνται, που γράφουν ποίηση ή που κινούνται γενικότερα στον χώρο τής λογοτεχνίας.

Ο ίδιος θα ήθελα να εκφράσω την ιδιαίτερη ευαισθησία μου σ' αυτό τον ποιητή, για τη δική του ευαισθησία στη χρήση τής ελληνικής γλώσσας.

Νομίζω ότι στα τόσα χρόνια –επειδή ο Ρίτσος, η ζωή του, όπως ξέρετε, είναι ταυτισμένη με την ποίηση– δεν ξέρω άλλον για τόσα πολλά χρόνια, περίπου εξήντα, να γράφει ποίηση. Μέσα από αυτή την ποίηση ανέδειξε την ελληνική γλώσσα –υπήρξαν μεγάλες στιγμές–, ανέδειξε την ελληνική γλώσσα και πέρασε την αξιοποίηση τής ελληνικής γλώσσας στο λαϊκό της στοιχείο, όχι στο λαϊκίστικο, στο λαϊκό της στοιχείο. Και είναι και η τοποθέτησή του αυτή –και ιδεολογική βεβαίως αλλά και στην πράξη.

Μερικά ποιήματά του θεωρώ ότι είναι από τις μεγάλες στιγμές τής ελληνικής ποίησης.

Με την εκδήλωση αυτή έχω την αίσθηση –και τη μοιράζομαι μαζί σας– ότι ευλαβικά, ταπεινά, εναποθέτουμε λίγα λουλούδια στη μνήμη τού ποιητή.

Αυτό που κυριαρχεί –και το θεωρώ σημαντικό– είναι ο λόγος. Ο λόγος με τη διττή του έννοια: οι σκέψεις των ομιλητών και ο λόγος ο ίδιος τού ποιητή, περασμένος μέσα από ανθρώπους με ευαισθησία.

Πρόκειται για απόλαυση τής γνησιότητας τού λόγου τού ποιητή, με την ευαισθησία ποιητών.

Πιστεύω ότι για τέτοια μεγάλα αναστήματα τού πνευματικού χώρου, τής ποίησής μας, δεν είναι ανάγκη να περάσουν 100 χρόνια από τη γέννησή τους ή από τον θάνατο κ.λπ. για να τους αφιερώσουμε εκδηλώσεις. Αυτά τα αναστήματα –για μένα αναστήματα είναι κάθε ποιητική μορφή– πρέπει να είναι στη σκέψη μας, στη συνείδησή μας, στην ψυχή μας, στον λόγο μας, με κάθε ευκαιρία. Γιατί αυτές οι επέτειοι κάπου γίνονται μία τεχνητή υπόθεση, ενώ κατ'εξοχήν η ποίηση και ο ποιητής που τιμάμε υπήρξε μία βίωση τού κόσμου, τού λόγου και τής ίδιας τής ποίησης.

Γεώργιος Μπαμπινιώτης
Πρόεδρος τής Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας

4 θεωρητικά κείμενα για τον Ρίτσο

Η Ποιητική του Ρίτσου

Απόστολος Αποστόλου

Δρ Φιλοσοφίας τού Παντείου Πανεπιστημίου

Είναι γεγονός, κυρίες και κύριοι, ότι ο όγκος τής παραγωγής τού Γιάννη Ρίτσου είναι τόσο μεγάλος –υπενθυμίζω: πάνω από 100 ποιητικές συλλογές και συνθέσεις– που αν αθροίσει κανείς επίσης τα πεζογραφήματα –εννέα–, τα θεατρικά –τέσσερα–, και τις μελέτες του πάνω σε ομότεχνους, φέρνει σε πραγματική αμηχανία τον αναγνώστη ή τον κριτικό λογοτεχνίας.

Από τα πρώτα του όμως πολύστιχα ποιήματα έως τα τελευταία, τα ολιγόστιχα, τής νεότερης ποιητικής παραγωγής του, δεν λείπει η συνθετική ικανότητα, η συνεχής ροή, που ξεπηδά αυθόρμητα και ανεξέλεγκτα. Οι πλούσιες εικόνες, δηλαδή η συμβολική αναπαραστατική πληρότητα, οι παραστατικές εντυπώσεις, η πληθωρικότητα τής γραφής τού Γιάννη Ρίτσου μπορεί να φαίνεται ανοικονομική και σπάταλη, πού όμως; Στην εικονοκλαστική ποιητική ομοβροντία τής εγχώριας συντεχνιακής ποιητικής γραφής. Ωστόσο είναι το αποτέλεσμα τής αυθορμησίας τής γραφής του και τής αυτονόμησης τής εικονοποιίας.

Μέσα στην πλατιά ροή τού λυρικού του λόγου, οικοδομεί μια αισθητική τού οριακού βιώματος, τού βιώματος που ακεραιώνεται μόνο όταν εγκαταλείπει την τύρβη και την τριβή τής καθημερινότητας και μεταμορφώνεται σε βίωμα συλλογικής αυθυπέμβασης. Αυτό αποτελεί ακριβώς το βίωμα όπου η ποίηση εμφιλοχωρεί στον επαναστατικό οίστρο. Έτσι, οι αναφορές που γίνονται για τον Γιάννη Ρίτσο ως αποκλειστικά πολιτικό ποιητή, μάλλον απογυμνωμένες είναι από έναν προβληματισμό όπου η ποίηση, ως βίωση σημασίας, κινείται στο πεδίο τής κοινωνικής σύγκλισης, δηλαδή στον χώρο τής κοινωνικής εμπειρίας. Με άλλα λόγια, η ποιητική γραφή δεν θα πρέπει να είναι αποφορτισμένη από τις οικείες σημασίες τού κοινωνικού πράττειν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το κοινωνικό πράττειν έχει δικτατορευθεί με τις ενωτικές του διαχύσεις τον ποιητικό λόγο.

Αλλά θα πρέπει να δεχτούμε την αναγνωριστική παραστατικότητά του, όπου μετατρέπει τα μικρά και ασήμαντα

καθημερινά, που ωστόσο είναι συντελεστικά σε μεγάλα και σημαντικά.

Πέραν όμως των όσων έχουμε πια πει για τον Γιάννη Ρίτσο, θα μπορούσαμε επίσης να μιλήσουμε για τα χρώματα και τα σχήματα της ποιητικής του γλώσσας, που αναπτύσσουν μεταξύ τους σχέσεις που εσωτερικεύονται και προσωποποιούνται καταλύοντας τη δυναστεία τού χρόνου. Ακόμα, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για τις αντιστικτικές φωτεινές εστιές της γλώσσας του, την υποψιασμένη ποιητική παιδική ματιά του, την επιφάνεια της μνήμης και τόσα άλλα που συνυπάρχουν στην ποίησή του.

Θέλω όμως να σταθώ σε κάποιους στίχους από ένα ποίημά του, από τις *Μαρτυρίες Β* με τον τίτλο *Περίπου*, όπου βάζει την ποίηση να κινείται στην εξαντλημένη φθορά της καθημερινότητας, εκεί που διακυβεύεται και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που η συνήθεια της καθημερινής χρήσης μάς δείχνει παράλληλα και την καταλυτική διασάλευση ενός περίπου. Γράφει:

«Παράταιρα πράγματα παίρνει στα χέρια του / μια πέτρα / ένα σπασμένο κεραμίδι / δύο καμένα σπέρτα / το σκουριασμένο καρφί στον απέναντι τοίχο / το φύλλο που μπήκε απ' το παράθυρο / τις στάλες που πέφτουν από τις ποτισμένες γλάστρες / το άχυρο, εκείνο, / πού 'φερε χθες ο αέρας στα μαλλιά σου / το παίρνει κι εκεί στην αυλή του / χτίζει περίπου ένα δέντρο. / Σ' αυτό το περίπου κάθεται η ποίηση / τη βλέπεις;».

Αυτό το «περίπου» τού Ρίτσου το βρίσκουμε επίσης και στους στίχους τού Οδυσσέα Ελύτη –υπενθυμίζω τη *Μαρία Νεφέλη*– μέσα από την υπερλογική της αοριστίας. Γράφει εκεί ο Ελύτης:

«Κάπου ανάμεσα Τρίτη και Τετάρτη / πρέπει να παράπεσε η αληθινή μέρα».

Σ' αυτό το «περίπου» μυθολογεί η ποίηση την άρρητη αίσθηση των ορίων τού ανθρώπου. Και σ' αυτό το «περίπου» κρύβεται η αντιστρεψιμότητα τού κάθε όρου τού λόγου. Το αποτελείωμά της, όπως θα έλεγαν και κάποιοι μεταμοντέρνοι κριτικοί της λογοτεχνίας.

Αλλά ο Γιάννης Ρίτσος, αναφερόμενος και στους επίδοξους ποιητές, σ' εκείνους που ίσως λαχανιασμένοι ακολουθούν οτιδήποτε βαφτίζεται πρωτοπορία, αλλά και στους άλλους, που καμιά φορά έχουν γίνει εοβεσμένοι υπάλληλοι κάποιων εκδοτικών οίκων, καθώς επίσης και σ' εκείνους που βυσοδομούν

στους διαδρόμους για να εξασφαλίσουν μια καρέκλα ή έναν εξωνημένο στέφανο, στη συλλογή του Οι άνθρωποι και τα τοπία με τον ενδεικτικό τίτλο Το χρέος των ποιητών γράφει:

«Πολλά ποιήματα είναι ποτάμια /άλλα είναι χαμολούλουδα /σε βραδινό κάμφο /άλλα είναι σα πέτρες / που δε χτίζουν τίποτα /πολλά ποιήματα φωνάζουν δυνατά /χωρίς ν' ακούγονται /άλλα σωπαίνουν με σταυρωμένα χέρια /άλλα σταυρώνονται και μιλούν σταυρωμένα /Το νου σας σύντροφοι ποιητές /και μη βουλιάξουμε μέσα στα τραγούδια μας /και μη μας εύρη ανέτοιμους /η μεγάλη ώρα./Ένας ποιητής δίνει παρόν /στο πρώτο κάλεσμα της εποχής του. /Αλλιώς θα μείνουν τα τραγούδια μας /επάνω από τις σκάλες των αιώνων, /ταριχευμένα, ωραία και ανώφελα πουλιά».

Και κλείνω έτσι, μ' αυτούς τους στίχους τού Γιάννη Ρίτσου.

Ο κοινωνικός και πολιτικός Ρίτσος

Αναστάσης Βιστωνίτης

Ποιητής, δοκιμογράφος

Όταν το 1975 του απονεμήθηκε το βραβείο Λένιν για την ειρήνη, όχι για τη λογοτεχνία –αυτό δόθηκε στον Μπρέζνιεφ–, ο Γιάννης Ρίτσος δήλωσε ότι το θεωρεί σημαντικότερο από το βραβείο Νομπέλ.

Τέτοια παράδοξα, για να χρησιμοποιήσει κανείς μια επεικική λέξη, δεν ήταν διόλου σπάνια στην πριν από την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού εποχή.

Ο Γιάννης Ρίτσος προτάθηκε εννιά φορές για το βραβείο της Σουηδικής Ακαδημίας και δεν το έλαβε ποτέ. Στο εξωτερικό ήταν πασίγνωστος στις χώρες του σοσιαλιστικού συνασπισμού, αλλά μόνο μετά τον θάνατό του άρχισε να παίρνει τη θέση που του άξιζε στον δυτικό κόσμο.

Θα έλεγε κανείς ότι αυτό επιβεβαιώνει πως η ποίησή του υπερβαίνει το πολιτικό της περιεχόμενο και πως η ιδεολογία του είναι απλώς μία επικάλυψη σε εκείνο που ήταν πραγματικά ο Ρίτσος: ένας ποιητής τεράστιου φάσματος, ικανός να παραγάγει ποιητικό αποτέλεσμα από τα πάντα.

Οι διαπιστώσεις ισχύουν ως εκεί που ισχύουν, για να χρησιμοποιήσω μια τετριμμένη ταυτολογία. Που σημαίνει, φυσικά, πως ούτε μπορούμε να εκτιμήσουμε την αξία του ποιητικού έργου του Ρίτσου εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας στην ιδεολογία του ούτε, όμως, και επιτρέπεται να παραγνωρίζουμε το ποιόν, τα όρια και τις επιπτώσεις της ιδεολογίας αυτής στο έργο του.

Ο Ρίτσος θα ήταν πρώτης κατηγορίας ποιητής και δίχως τα εμπρόθετα και βρονταριστικά δόγματα που καλλιέργησε μια εποχή η επίσημη Αριστερά. Όμως, κανείς δεν μπορεί να μας διαβεβαιώσει ότι το έργο του θα ήταν απαλλαγμένο από τις ποικίλες επιχρωμάσεις, τις νεκρές ζώνες και τα ποιήματα δεύτερης διαλογής που αναπόφευκτα περιέχει.

Οι ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς για τούτες τις αδυναμίες –αν είναι αδυναμίες τελικά– είχαν ως αποτέλεσμα:

1) Ο Ρίτσος να μην κρίνεται από τα πραγματικά σπουδαία του δημιουργήματα, εκεί που το έργο του αγγίζει την κορύφωση, όπως είναι τα ποιήματα της *Τέταρτης διάστασης*, αλλά από τα ποιήματα προπαγάνδας.

2) Το σημαντικότερο μέρος του έργου του να είναι εκείνο που έχει λιγότερο, δυστυχώς, διαβαστεί. Καταλήγουμε έτσι, κάπως αφοριστικά, στη διαπίστωση πως για να σχηματίσει κανείς μια συνολικότερη άποψη για το έργο του Ρίτσου πρέπει να τον διαβάσει σε όλο του το φάσμα.

Το φάσμα είναι τεράστιο, γιατί κανείς ποιητής στον 20ό αιώνα δεν ήταν τόσο παραγωγικός όσο ο Ρίτσος. Κανείς δεν φιλοδόξησε να περιλάβει μέσα στο έργο του το παν. Και επί τού προκειμένου, η ιδεολογία του υπήρξε δημιουργική κινητήρια δύναμη. Όπως έδινε νόημα στο όραμα για τον κόσμο, έτσι νοηματοδοτούσε και την ποίησή του, ανάγοντας το αξιακό της πεδίο σε πρόταση για το μέλλον μέσω της αποτύπωσης τού προσωπικού και τού κοινωνικού βίου.

Η αξία ενός έργου δεν κρίνεται από την εποχή στην οποία γράφεται, φυσικά. Η εποχή όμως χαράσσει το πλαίσιο και εξηγεί, εν πολλοίς, το περιεχόμενό του. Ο ποιητής εξ ορισμού είναι εκείνος ο οποίος όχι απλώς περιγράφει αλλά ανακαλεί τις δυνάμεις που αναιπτόσσονται στην επιφάνεια, όπως κι αυτές που υποφώσκουν και από κοινού ορίζουν την ιστορική διαδικασία.

Επομένως, για να λειτουργήσουν στην ποίησή του, το στοιχείο τής επίκλησης είναι απαραίτητο, όπως πάντοτε συνέβαινε, από την αρχαιότητα ακόμα. Είτε αυτό γίνεται με έμμεσο είτε με άμεσο τρόπο.

Αλλά το κρίσιμο επί τού προκειμένου ήταν μια μεγάλη πρόκληση: η νέα πραγματικότητα που αντιμετώπιζε ο Ρίτσος και η γενιά του, δηλαδή η επιτάχυνση τού ιστορικού βηματισμού που προκάλεσε η Οκτωβριανή επανάσταση. Από το 1917 ο κόσμος δεν ήταν και δεν μπορούσε να είναι ο ίδιος. Ή πιο σωστά, το σχέδιο μιας άλλης κοινωνίας είχε τεθεί σ' εφαρμογή, γι' αυτό και δύο επιλογές είχε κανείς: είτε να το ακολουθήσει είτε να το απορρίψει εξ ολοκλήρου.

Για πάνω από 70 χρόνια, το δίπολο παλιά και νέα κοινωνία ήταν η πραγματικότητα, που δεν δημιουργούσε απλώς τις

ιστορικές συνιστώσες αλλά χώριζε τον κόσμο σε δύο στρατόπεδα. Η επιτάχυνση του ιστορικού βηματισμού, ωστόσο, είχε ως στόχο την κατάληξη στην ιδανική πολιτεία, όπου θα σταματούσε ο χρόνος, όπου όλα θα έπαιρναν τη λίγο-πολύ οριστική τους μορφή και η πραγματικότητα θα φανέρωνε, σε όλο της το φάσμα, το νόημά της. Αυτό θα ήταν προϊόν της ιστορικής νομοτέλειας και η νομοτέλεια λειτουργούσε ως κάλεσμα που υποσχόταν μιαν άλλου είδους δωρεά, η οποία θα προέκυπτε ως αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής και όχι ως χρίσμα, αν και επί του προκειμένου ούτε εδώ έλειψε το ιερατείο, στο οποίο συχνά οι ποιητές, του Ρίτσου συμπεριλαμβανομένου, κλήθηκαν να λογοδοτήσουν.

Οι περιπέτειες που σημάδεψαν αυτό το γίγνεσθαι παγκοσμίως, ιδιαιτέρως όμως τη χώρα μας, είναι αποτυπωμένες σε όλο το έργο του Ρίτσου. Από τον *Επιτάφιο*, του 1936, ως τα τελευταία, κρυπτικά εν πολλοίς αλλά εξόχως δηλωτικά σε δεύτερο επίπεδο, ποιήματά του. Γι' αυτό και δεν έχει νόημα, θαρρώ, να συζητά κανείς για το αν ο ποιητής είχε ενστάσεις, για το αν διαφωνούσε με τα κατά καιρούς κομματικά επιτελεία, για το αν αυτό φαίνεται ή όχι μέσα στο έργο του. Ασφαλώς και με πολλά δεν θα συμφωνούσε και ασφαλώς άλλα τόσα θα τα ένιωθε να παραβιάζουν το αισθητικό και ανθρωπολογικό περιεχόμενο της ίδιας του της ποίησης.

Η ιδεολογία, λέμε συχνά, δεν μπορεί να μετατρέπεται σε πίστη, γιατί τότε εκπίπτει σε ένα είδος υποκατάστατου της θρησκείας. Το βάρος και το ποιόν της επίδρασης της ιδεολογίας σε κάθε ποιητή ωστόσο είναι διαφορετικά. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης υπήρξε το μεγαλύτερο σοκ που υπέστη ο Ρίτσος. Μεγαλύτερο ακόμα και από τα πολλά οικογενειακά δράματα που έζησε. Και είναι τόσο μεγάλο, γιατί ο ίδιος ταύτισε την ιδέα της ουτοπίας με την πραγματικότητα, το πρότυπο με την εφαρμογή του, το είδωλο με το πράγμα, έστω κι αν ο καθρέφτης του έστελνε συχνά παραμορφωτικά μηνύματα.

Όλα αυτά όμως, τώρα που ο ποιητής δεν υπάρχει ανάμεσά μας αλλά μένει μόνο το έργο αντιμέτωπο στον χρόνο, θα πρέπει να τα θεωρήσουμε δευτερεύοντα. Ή, πιο σωστά, ως έναυσμα για να δούμε πώς η πραγματική πολιτεία με την ιδανική πολιτεία στέκονται αντιμέτωπες, πώς το ουτοπικό δράμα περιέχει το ιστορικό δράμα στο σύνολό του, πώς το αρχέγονο παρελθόν

σημαδεύει το παρόν και αντιστρόφως και πώς η έξοδος από τον κύκλο τού δράματος παραπέμπει σε μια κοινωνία, που μπορεί να μην τη ζούμε αλλά νιώθουμε την ανάγκη να την προβάσουμε ως αίτημα για το μέλλον, ως μια μορφή κάθαρσης που την επιβάλλει η δική μας εποχή και το απευθείας κοιτάγμα τού εαυτού μας, το οποίο ωστόσο δεν εμφανίζεται αλληγορικά, αλλά ως δεύτερο πεδίο συνομιλίας με τον κόσμο, τα πράγματα και τις πολλαπλές τους σημάνσεις.

Αυτά προκύπτουν από την *Τέταρτη διάσταση*, από τις *Μαρτυρίες*, από τις *Πέτρες*, τις *Επαναλήψεις* και το *Κιγκλίδωμα* και από πλήθος άλλα μικρότερα ποιήματα, ως και τα *Μονόχορδα* ακόμη –αυτές τις αστραπές τού ακαριαίου, που προσπαθούν να καταδυθούν στα βάθη τού εφήμερου για να αγγίξουν τα κοιτάσματα τού παντοτινού.

Ως το τέλος τής ζωής του, τον Ρίτσο τον απασχολούσε το χτίσιμο τής ιδανικής πολιτείας, αυτής που θα αποσύρει από το σκοτεινό της πέπλο τη σκιά τής καταπίεσης και τού θανάτου. Ακόμα κι ένα ποίημα σαν τη *Σονάτα τού σεληνόφωτος*, που μοιάζει βυθισμένο στο σκοτάδι μιας γερασμένης εποχής, στη γοητεία μιας απίστευτης φθοράς και στη σκόνη τού χρόνου, είναι ποίημα όπου υπάρχει έξοδος. Η πολιτική του δισημία είναι φανερή. Ο νέος φεύγει, δραπετεύει από τη φυλακή τού χρόνου, από τον παλιό κόσμο. Αλλά αυτό, βεβαίως, δεν έχει σχέση με κάτι ανοησίες που γράφτηκαν πρόσφατα, ότι τάχα εδώ ο ποιητής εφαρμόζει με απόλυτη συνέπεια τις αρχές τού ιστορικού υλισμού.

Αν το πολιτικό περιεχόμενο τής ποίησης τού Γιάννη Ρίτσου έχει ένα νόημα μοναδικό στα παγκόσμια Γράμματα, είναι γιατί ο ποιητής, μέσω τής τεράστιας μυθοεικόνας τού μέλλοντος, ανακαλεί τον ιστορικό χρόνο και ενοποιεί το παρελθόν και το παρόν σε μία σύνθεση, που η αρχή και το πέρας της βρίσκονται πάνω στον κύκλο μιας αρχέγονης επανάληψης, η οποία αποκαλύπτει ατελεότητα, σε μικρές ή μεγάλες παραλλαγές, τους αναβαθμούς της.

Το είδος τής σωματικής και ψυχικής αντοχής που προϋποθέτει μια τέτοια προσπάθεια είναι τόσο μεγάλο, που λειτουργεί αποτρεπτικά στην όποια δική μας προσπάθεια για αναλυτική του τεκμηρίωση. Πίσω από την παραμικρότερη εικόνα τού

καθημερινού, η αιωνιότητα βάζει τη σφραγίδα της. Από όσα πέρασαν τίποτε δεν έχει χαθεί. Και η ποίηση απομνημειώνει το παρόν σε μίαν ακολουθία χωρίς αρχή και τέλος.

Όμως το μέλλον είναι το νόημα, αυτό που υποκρύπτεται. Εκείνο που ο λόγος το κινητοποιεί, άλλοτε μετακινώντας μεγάλες μάζες τού ιστορικού χρόνου και άλλοτε απομονώνοντάς τες στο ακαριαίο, στη στιγμή.

Ός την περίοδο τής Αναγέννησης είχαμε δύο κατηγορίες ποιητών: τους ποιητές τής Αυλής και τους ποιητές τού δρόμου. Με τον Μποντλέρ και τη γέννηση τής αστικής κοινωνίας η παράδοση αυτή κλείνει τον κύκλο της και αρχίζει η μεγάλη περιπέτεια τού Angst, που επηρέασε την παγκόσμια ποίηση και εξακολουθεί να την ορίζει και σήμερα σε μεγάλο βάθος. Ο Ρίτσος ανήκει στις ελάχιστες σημαντικές εξαιρέσεις παγκοσμίως. Το δίπολο ο εαυτός και οι άλλοι το ξεπέρασε δημιουργώντας μια διαφορετική σχέση με την εμπειρία και τον σκοπό. Τη διεύρυνε σε βαθμό απίστευτο, μέσα από το σχήμα τής μεγάλης ανατροπής, προσπαθώντας να διοχετεύσει όλο τον χρόνο στο μέλλον, όλα τα συμβάντα στον ορίζοντα τής προοπτικής, σε ένα τεράστιο είδωλο, όπου ως το τέλος τής ζωής του δεν έπαυε να αντικρίζει την εικόνα ενός κόσμου που κατά το ήμισυ είχε υπάρξει και κατά το άλλο ήμισυ τον δημιούργησε ο ίδιος.

Αυτή η πολυεπίπεδη πολιτεία είναι το σύμπαν του. Κι έτσι προσωπικά αντιλαμβάνομαι εκείνο που με πολύ περιοριστικούς όρους θα ονομάζαμε «πολιτικό Ρίτσο».

Η γυναίκα και η μάννα στο έργο τού Ρίτσου

Τζίνα Καλογήρου

Αναπληρώτρια καθηγήτρια τού Πανεπιστημίου Αθηνών

Είναι για μένα πάντοτε πολύ μεγάλη η συγκίνηση να μιλώ για τον κορυφαίο Νεοέλληνα ποιητή. Και πάντοτε, όταν μου συμβαίνει αυτό, σκέφτομαι μία φράση τού Ελύτη από τα *Ανοιχτά χαρτιά*, πως «δεν χρειάζεται να είσαι σοφός για να αποθέσεις λουλούδια στον τάφο ενός σοφού».

Όμως, στους ποιητές αρμόζουν μόνο γενέθλια.

Όταν μου ζητήθηκε να μιλήσω για τη γυναίκα και τη μάννα στο έργο τού Ρίτσου, σκεφτόμουν τη φράση τού Παντελή Πρεβελάκη ότι «ο λόγος τού ποιητή για τις γυναίκες, ιδιαίτερα τις ηλικιωμένες γυναίκες τής ελληνικής υπαίθρου, είναι από τα θαυμαστότερα επιτεύγματα τής νεοελληνικής ποίησης».

Πράγματι, ο ποιητής έχει αφιερώσει πολλούς κορυφαίους στίχους στις Ελληνίδες μάννες, συζύγους και μητέρες αγωνιστών, μαυροντυμένες φιγούρες, σκληροτράχηλες, αλλά συνάμα, συμπονετικές, καπετάνισσες, γερόντισσες, των οποίων η ζωή ρυθμολογείται από τον αιώνιο ρόχθο τής θάλασσας, Μονεμβασιώτισσες και μαντατοφόρες.

Οι γερόντισσες τού Ρίτσου, φιλενάδες τής νύχτας, φιλενάδες τής μουγκής βλάστησης, είναι ακάματες δουλεύτρες στα ασημαντα οικιακά έργα αλλά ταυτόχρονα ικανές για τις υψηλότερες αισιοθήσεις. Παρηγορήτρες των ανδρών, αγαθοποιά πνεύματα γεμάτα ανεξικακία και ταπεινοφροσύνη.

Ο Ρίτσος άλλωστε, σε ολόκληρη την ποίησή του, καθαγιάζει και μνημειώνει τον απλό ακάματο άνθρωπο, που εναρμονίζει τη ζωή του με τους ρυθμούς τής φύσης και διοχετεύει τη ζωτικότητά του σε έργα των χεριών του, στον μόχθο των χεριών του. Απολαμβάνοντας πάντοτε τις ώρες τήςσχόλης και μετέχοντας σε εθιμικές τελετουργίες που καθιέρωσαν οι αιώνες.

Οι απλές και αγράμματες γυναίκες τού Ρίτσου ενοσρκώνουν τις θεμελιώδεις αξίες τής ζωής και τού θανάτου. Αισθάνονται πάντοτε την εγγύτητα τού Θεού και όλων των έμβιων όντων, εσεί δοκιμαζόμενες μέσα στην αφάνεια, τη σιωπηρή προσφορά, την

εγκαρτέρηση, τον διαρκή αγώνα για επιβίωση μέσα στον χώρο του λιτού και άνυδρου τοπίου τής ελληνικής υπαίθρου.

Τις περισσότερες φορές η ζωή τους ενσωματώνεται, τοποθετείται, σε έναν αρμονικό, ειδυλλιακό κόσμο. Σ' αυτό τον κόσμο η ζωή περιγράφεται συνήθως στις στοιχειώδεις βασικές εκδηλώσεις, τής γέννησης, τού έρωτα και τού θανάτου.

Η ενότητα τού χώρου και τού ανθρώπου υποβάλλει, επίσης, και την ενότητα τού χρόνου, ο οποίος παρουσιάζεται ως κυκλικός ρυθμός, ανάλογος με τη ρυθμική και αδιατάρακτη εναλλαγή των εποχών στη φύση.

Ο κυκλικός χρόνος δίνει καινούργιο περιεχόμενο στις δραστηριότητες των ανθρώπων, αφού τις τοποθετεί σε έναν χρόνο χωρίς εσχατολογία. Σε ένα ιδιότυπο παρόν, που συναιρεί το παρελθόν και το μέλλον. Ένα στοιχείο που τονίζεται πάντοτε, σε όλα τα ποιήματα τού Ρίτσου, είναι ο μόχθος και η χοηκότητα τής γυναικείας μορφής.

«Αγρότισσα. Σαν ένιωσε πως ήρθε η ώρα της, κάλεσε τους δυο γιους της κι έκανε τη διαθήκη της. Μοίρασε δίκαια τα λιόδεντρα, τ' αμπέλι, το μπροστάνι, τη γελάδα, το γαιϊδούρι. Κι ύστερα κάλεσε τις έγκνες νύφες της, να φτιάξουν τις λαμπάδες της ταφής της.

Απ' τ' αχυρένιο στρώμα της, το μάτι της νοικοκυράς επέβλεπε, διόρθωνε, αυτό ή εκείνο, παρακολουθούσε τη δουλειά. Τους όριζε σχήμα και μέγεθος, έδινε την καλή της συμβουλή.

Να ξέρον, είπε, για τα βαφτίσια.

Σαν τέλειωσε κι αυτό, έκλεισε τα μάτια της, μα δε μπορούσε ακόμη να πεθάνει. Και τότε πρόσταξε ν' ανάψουν τις λαμπάδες. Στο γλυκό τους φέγγος είδε τα χέρια της λιγνά, στεγνά, πανίσχυρα, σαν των αγίων, σαν ξερά δέντρα που 'δωσαν πολύ καρπό. Άγρια χέρια, πελεκημένα απ' τη λάτρα του σπιτιού και του αγρού.

Κείνη την ώρα, αγάπησε τα χέρια της. Χαμογέλασε απόμακρα κι αποκοιμήθηκε σα να ήταν είκοσι χρονών κορίτσι».

Η γυναίκα τού ποιήματος είναι ασφαλώς μια τοπική μορφή Ελληνίδας αγρότισσας, με απόλυτη μητριαρχική παρουσία στη διαχείριση τού αγρού και τού οίκου. Στη διανομή τού αγροτικού κλήρου.

Αξιζει όμως να προσέξουμε ότι ο θάνατός της παρουσιάζεται ως το πλήρες ευτυχισμένο κλείσιμο ενός τέλειου κύκλου.

Η γερόντισσα τού ποιήματος, όπως και όλες σχεδόν οι λαϊκές γερόντισσες τού έργου τού Ρίτσου, διανύει ειρηνικά όλη την αναμενόμενη διάρκεια τής ζωής της και φτάνει σε ένα μακάριο «νυν απολύεις ...».

Η αίσθηση τού κυκλικού ρυθμού και τής αδιάκοπης συνέχειας τής ζωής, στην οποία δεν υπάρχει ατομική αλλά φυλετική ανανέωση, υποβάλλεται ασφαλώς από τη γειννίαση εγκυμοσύνης και θανάτου, κηδείας και βάπτισης. Ενώ, μέσω τής ρητορικής τού κειμένου, η αγρότισσα ταυτίζεται με τη φύση και αποκτά την εικαστική και σημασιολογική φόρτιση μιας αγιογραφίας.

Το ποίημα τελειώνει με ένα δείπνο, το οποίο έχει καθιερωθεί στη λογοτεχνία, όπως ξέρουμε, ως σύμβολο οικογενειακής επικοινωνίας και συλλογικότητας.

Σε όλα τα ποιήματα τού Ρίτσου, ο θάνατος, κορυφαίο και οριακό γεγονός τής ζωής, επενδύεται με κατάνυξη και ευλάβεια, αλλά ταυτόχρονα και με όλες τις ασήμαντες χειρονομίες τής καθημερινής ζωής, που αποκτούν πάντοτε στην ποίηση τού Ρίτσου τις διαστάσεις τελετουργίας.

Ο θάνατος έχει ήδη καταλυθεί μέσα στην αιώνια ανακύκληση τής ζωής.

Ηθογραφία, ένα ποίημα από τις *Ταναγραίες*. Ο τίτλος φυσικά είναι εὐγλωττος.

«Σε λίγες μέρες δε φαινόταν πια πως έλειπε, μόνο σαν κάπως πιο φαρδύ το σπίτι και πιο ήσυχο.

Με την πρώτη λιακάδα, βγάλαν στην αυλή το στρώμα του, τα στρίποδα του κρεβατιού και τις σανίδες.

Ήρθαν τα γειτονόπουλα, κυλίστηκαν στο στρώμα, καβαλίκεψαν τα στρίποδα, χοπ!, χοπ!

Βγήκε η γερόντισσα, τα φίλεψε σταφίδες.

Μάζεψε τα στρίποδα, το στρώμα.

Καθώς κουβαλούσε την τελευταία σανίδα, είδε τον ίσκιο της ψηλό στον τοίχο, σαν τον Κύριο που κουβαλούσε το Σταυρό του.

Ιησού Χριστέ, μουρμούρισε, Κύριε ήμαρτον.

Από πλάι, το γαϊδούρι γύρισε και την κοίταξε.

Δε μίλησα σε σένα, του είπε, και μπήκε στο σπίτι».

Το κείμενο φυσικά οργανώνεται γύρω από τη βασική σημασιολογική αντίθεση, νιάτα και γηρατειά, ζωή και θάνατος.

Το ανέμελο παιχνίδι των παιδιών ενσαρκώνει τις αξίες της ζωής και της ζωτικότητας, την έμπρακτη συνέχεια της ζωής.

Και φυσικά, η ψυχογραφική παρουσίαση της γερόντισσας χαρακτηρίζεται από ψυχολογική ολοκλήρωση και εκφραστικό βάθος, αλαφροϊσκιωτη αφέλεια, τρυφερό εξανθρωπισμό και οικείωση τού θείου.

Στο σύμπαν της ηθογραφίας, μέσα στο οποίο τοποθετείται το ποίημα, άνθρωπος και φύση, φυσικός και υπερβατικός κόσμος, αλληλοπροσεγγίζονται και επικοινωνούν.

Μέσα από αυτά, τα ελάχιστα δείγματα ποιημάτων που σας διάβασα, νομίζω όλοι μπορούμε να καταλάβουμε και να ξαναθυμηθούμε ότι σε όλες τις κορυφαίες συνθέσεις τού Γιάννη Ρίτσου η γυναίκα εμφανίζεται ως μυστηριακή ενσάρκωση των δυνάμεων της φύσης και της γονιμότητας, της γέννησης και της αναγέννησης.

Τοποθετείται μέσα σ' έναν αιώνιο κύκλο χρόνου, *in illo tempore*.

Άλλοτε είναι μια αισθησιακή μορφή, ερωτική μορφή. Και άλλοτε είναι μια εξαγνισμένη και άχραντη μητρική φιγούρα.

Οι γυναίκες τού Γιάννη Ρίτσου αναδύονται μέσα από την αχλή των παραμυθιών και των παμπάλαιων θρύλων. Μέσα από τις λαϊκές μας παραδόσεις, τους χρυσοούς κάμπους των βυζαντινών εικόνων, τα χλωροκαπνισμένα εικονίσματα μιας μαυροντυμένης Παναγιάς, με χέρια ροζιασμένα, σαν παλιά λιόδεντρα που έδωσαν πολύ καρπό.

Ο Ρίτσος τής φύσης

Άγης Μπράτσος

Ποιητής

Μαζεύω ήλιο και θάλασσα για το χειμώνα – ίσως και τίποτα αισθήσεις και εικόνες που κάποτε, στην ώρα τους, θα 'ρθουν να μου ζητήσουν «να υπάρξουν», γιατί όσο υπάρχουν δε μου ζητάνε τίποτα– θα πρέπει να χαθούν για ν' αρχίσουν ν' αξιώνουν μια θέση στο στίχο. Κ' εμείς: να τις σώσουμε για να σωθούμε.

Διάβασα απόσπασμα από γράμμα τού Γιάννη Ρίτσου στον Τάσο Λειβαδίτη που φέρει ημερομηνία 21/8/1973. Γράφτηκε στο Καρλόβασι Σάμου και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *λέξη*.

Εάν δεχτούμε ότι ισχύει απολύτως το νιτσεϊκό πρόταγμα «υγιής είναι όποιος έχει ξεχάσει», τότε η πολυπόθητη σωτηρία μας μοιάζει ανέφικτη.

Βλέπεις, σεβάσμιε φίλε –παράξενο, απευθύνομαι σ' εσένα, ποιητή, όπως προσφώνουσε ο νεαρός Νεοπτόλεμος τον Φιλοκτήτη στο ομώνυμό σου ποίημα–, βλέπεις λοιπόν ότι πορευόμαστε σ' έναν αρρωστημένο κόσμο.

Όσο και αν αγωνιούμε να εξηγήσουμε τον εαυτό μας και να κατακτήσουμε ένα σύμπαν τελείως αμέτοχο στο ταξίδι μας, η φύση απλώς σκέπει τα πάθη μας στωικά.

Είναι ένα κάτοπτρο που αντανακλά την εκοτατική νοσταλγία για κρυπτικά νοήματα.

Και τι σοφά έχεις γράψει: «*Κι ο καθρέφτης είναι ένα παράθυρο*»¹. Στο βάθος του μαντεύουμε, όπως λες, «*εκείνη την ωραία, βαθύτατη αμεριμνησία τού σώματος*»² καθώς προσπαθούμε «*να βρούμε και πάλι ή και να μιμηθούμε τη φυσικότητά μας*»³.

Πράγματι, σεβάσμιε φίλε, μιας και είμαστε εθισμένοι στο αναπάντεχο, ελπίζουμε αναίτια τα μέγιστα. Γι' αυτό γράφουμε ποίηση και ολοένα ατενίζουμε κορυφώσεις.

---

¹ *Μαρτυρίες (Σειρά πρώτη)*, «Πρωί».

² *Ταναγραιές*, «Κλαγγή».

³ *Μαρτυρίες (Σειρά τρίτη)*, «Η παρακμή τού Νάρκισσου».

Και να, κάποτε, όπως γράφεις στο *Αρχαίο Φρούριο*, «τα βλέφαρα χαμηλώνουν με την απλή βεβαιότητα: ονειρεύομαι, είμαι, θα είμαι».

Πόσα όνειρα, αλήθεια, στους στίχους σου. Πόση δικαιωμένη φύση. Ενδεικτικά διαβάζω από τις *Χρωματικές λεπτομέρειες* και την *Τέταρτη διάσταση*. Δικαιωμένη φύση λοιπόν όταν «οι άνθρωποι μαθαίνουν να κοιτούν τον ουρανό, / μαθαίνουν να διαβάζουν ένα πράσινο φύλλο»⁴.

Μπορεί «ο άνεμος να τρέχει αδιάφορος»⁵, μα εσύ, ποιητή, μνημειώνεις «βαθιά ποτάμια, το πλατύστερνο χιόνι»⁶ αλλά και τα «πελώρια κυπαρίσσια, / αουστηρά, σκοτεινά και φιλέρημα»⁷ γιατί παντού, παντού σκοτωμένοι. Σκοτωμένοι σε βουνά που «σκαρφαλώνουν στο ύψος τους με γαλήνια βεβαιότητα. / Βουνά των ανταρτών. Βουνά υπερήφανα που η ελευθερία / τα διάβηκε με πόδια ματωμένα / ανάμεσα στις κάθετες δόξες των έλατων»⁸. «Ποιος έφταιξε; Και ποιο το λάθος»⁹

Κάποια στιγμή θα μας φανερώσεις στην «Ελένη» τον απώτερο σκοπό: «ίσως εκεί που κάποιος αντιστέκεται χωρίς ελπίδα, ίσως εκεί να αρχίζει / η ανθρώπινη ιστορία, που λέμε, κ' η ομορφιά του ανθρώπου».

Τα σκέφτομαι όλα αυτά, σεβάσμιε φίλε, καθώς αγωνίζομαι να κρατηθώ από το αιχμηρό σήμερα.

Κι έχω την αίσθηση ότι ακούω παντού την ηχώ σου: «Σαν άγγιγμα τού ανέγγιχτου»¹⁰, ψιθυρίζεις, ήταν οι παλιές μέρες.

Κι όμως, παντοτινές οι μέρες ακεραιώνονται στους στίχους σου. Γράφεις για:

«ήσυχες λιακάδες»¹¹ και

«μιαν άσπρη πέτρα χιλιοσκάλιστη»¹², ενώ

«το χαμομήλι / ξύνει με τα μικρά του νόχια το μεγάλο βράχο»¹³.

Ξάφνου «ένα καβούρι ανεβαίνει τρεκλίζοντας σ' ένα χαλίκι / αργά, καχύποπτα, κι ωστόσο επίσημα, σα ν' ανηφορίζει την αιωνιότητα».

---

⁴ *Χρωματικές λεπτομέρειες*, «Εξέλιξη».

⁵ *Χρωματικές λεπτομέρειες*, «Παράξενη ένταση».

⁶ *Χρωματικές λεπτομέρειες*, «Εξέλιξη».

⁷ «Φιλοκλήτης».

⁸ *Χρωματικές λεπτομέρειες*, «Πληρότητα».

⁹ *Χρωματικές λεπτομέρειες*, «Παράξενη ένταση».

¹⁰ *Μαρτυρίες* (Σειρά δεύτερη), «Διαχυτικό».

¹¹ *Μαρτυρίες* (Σειρά τρίτη), «Θάμβος».

¹² *Ταναγραίες*, «Το άσπρο άλογο».

¹³ «Αρχαίο φρούριο».

¹⁴ *Μαρτυρίες* (Σειρά δεύτερη), «Η μήνις».

Παραδίπλα –βλέπω ή διαβάζω; – «τα μεγάλα πεύκα / όρθια απ’ τη θύμηση»¹⁵.

Και πουλιά που, όπως εκμυστηρεύεσαι, περνάνε από πάνω «σ’ ένα βαθύ μενεξεδένιο, / κρεμούν δυο νότες πρόχειρες και χάνονται στο δέιλι»¹⁶.

«Ο καλπασμός των αλόγων σβήνει κατά μήκος της νύχτας»¹⁷

κι η σελήνη εκεί, δεν μας το κρύβεις: «αδιάφορη μες στη διάρκειά της, / περήφανη μες στη σιωπή της»¹⁸.

Και στο βάθος, φυσικά, όλο υποσχέσεις, η θάλασσα με την «ευπρόσδεκτη», όπως τονίζεις, «αβεβαιότητα τού απέραντου»¹⁹.

Η θάλασσα που χαράζει, το λες καθαρά, μια «νυχιά βαθιά τής ομορφιάς, νυχιά ανεξήγητη»²⁰.

Καθώς κλείνω τα βιβλία σου, έχω την αλλόκοτη αίσθηση ότι το περιβάλλον πρόκειται κάποτε να μας κρίνει.

Ας είναι τουλάχιστον τρυφερό μαζί μας.

Σεβάσμιε φίλε, δεν αμφέβαλλα ποτέ για τον ρόλο που παίζει η φύση στην ποίησή σου.

Τη σκηνοθετείς σαν χορό αρχαίας τραγωδίας. Κι εκείνη με βαθιά αισθαντικότητα προδικάζει μέσα από τον λόγο σου «μυστικά νοήματα (πέρα από θεούς και μύθους, / πέρα από σύμβολα και ιδέες)»²¹.

Η φύση σου δεν είναι σκηνικός διάκοσμος. Σαν άυλος πέπλος γνώσης και αισθημάτων κοσμεί όλα τα όντα.

Ο Ιρλανδός ποιητής Michael Longley, ο οποίος σταθερά εμπνέεται από την *Οδύσσεια* και δεν παρέλειψε σε πρόσφατη συνέντευξή του να επισημάνει τη σημασία που έχει για τη νεοελληνική ποίηση το έργο σου, ο Longley, λοιπόν, σε ποίημά του που έχει τον τίτλο *Σύμφωνα με τον Πυθαγόρα μάς δίνει τον εξής στίχο: «Η θεμελιώδης αλληλοσύνδεση όλων των πραγμάτων».*

Πρόκειται για την ίδια ευεργετική κατάφαση που κι εσύ υμνείς.

---

¹⁵ «Αρχαίο φρούριο».

¹⁶ *Μαρτυρίες* (Σειρά πρώτη), «Ο σεμνός».

¹⁷ «Φιλοκτήτης».

¹⁸ *Δευτερόλεπτα*, 51.

¹⁹ «Αρχαίο φρούριο».

²⁰ *Μαρτυρίες* (Σειρά τρίτη), «Εσσαι».

²¹ *Μαρτυρίες* (Σειρά δεύτερη), «Οι άσημες λεπτομέρειες».

Πρόκειται, εντέλει, για μια φύση που μας αποκαλύπτει, σύμφωνα με τους στίχους σου: «όλο το οικείο, το τρομερό, τ' αναρίθμητο θαύμα –όπως λένε– τού κόσμου»²².

Μια φύση η οποία σχεδόν απαιτεί να γευτούμε το ύψος· κι όπως λες χαρακτηριστικά «ν' αλλάξουμε τη στάση των πραγμάτων», να γίνουμε τόσο μεγάλοι ώστε να «χωράμε ολόκληροι / μες στη γροθιά μας / υψωμένη / κατάντικρο στην αδικία»²³.

Η φύση στην ποίησή σου μας προϊδεάζει προφητικά, το ξεδιαλύνεις άλλωστε στον *Φιλοκτήτη*, για «το τεράστιο, μάταιο άλμα μέσα στο άγνωστο». Κι εμείς ακονίζουμε το μυαλό με συναίσθημα προτού καταλήξουμε στην ύστατη, όπως διαπιστώνεις, νίκη: «τη γνώση αυτή τη μελιχρή και τρομερή: πως δεν υπάρχει καμιά νίκη»²⁴.

Από το φυσικό περιβάλλον σου αναβλύζει η σοφία να μη στεριώνουμε σε καμιά βεβαιότητα.

Για τούτο τον λόγο, με λέξεις ανασκάπτουμε διαρκώς τη δική μας εσωτερική φύση και ίσα που αγγίζουμε απρόσιτα μηνύματα και ακατανόητες αισθήσεις.

Έκθαμβοι τότε απευθύνουμε στον φυσικό κόσμο το ίδιο μονότονο και κωμικοτραγικό ερώτημα: «Γιατί δε με καταλαβαίνεις;».

Αλλά επειδή μας εξυψώνει το παραμικρό, έστω και αργά, πολύ αργά μέσα στη νύχτα, μπορεί «μ' ένα ελάχιστο τριφύλλι / να ξεκλειδώσουμε τον κόσμο» ή από «μια μικρή περαστική πεταλούδα / να μάθουμε πάλι να διαβάζουμε το γαλάζιο»²⁵.

Σεβάσμιε ποιητή, σε μια εποχή όπως η σημερινή, που η έξαλλη τεχνολογία στήνει τρόπαιο για τον Δυτικό άνθρωπο μια ζωή άνετη, αλλά στην προέκτασή της επώδυνη τόσο για το περιβάλλον όσο και για το ίδιο το ανθρώπινο είδος, πίστεψέ με, σε θυμάμαι παντοτινά. Θέλω να πω σε διαβάζω.

Γιατί υπήρξες, όπως ομολογείς στο *Γυμνό δέντρο*, «ερωτευμένος πάντα με τα δέντρα, τα πουλιά, τα ζώα / και τους ανθρώπους»²⁶.

---

²² «Φιλοκτήτης».

²³ *Χάρτινα* (Σειρά δεύτερη).

²⁴ «Φιλοκτήτης».

²⁵ *Δευτερόλεπτα*, 63, 75.

²⁶ *Γυμνό δέντρο*, «Αποκατάσταση».

Δεν έτυχε ποτέ να σε γνωρίσω προσωπικά. Κι όμως, σε βλέπω συχνά στο ίδιο όνειρο. Είμαστε, λέει, οι δυο μας, εκτεθειμένοι σε μια εκτυφλωτική αμμουδιά ομηρικής έμπνευσης.

Παραμένουμε αμίλητοι την περισσότερη ώρα. Αίφνης, με καίει η επίγνωση.

Αμέσως τη μοιράζομαι μαζί σου:

«Ό,τι πολυτιμότερο μπορεί να κάνει ο άνθρωπος», σου λέω, «είναι να εκφραστεί».

Το ακαριαίο σου σχόλιο με καθηλώνει:

«Έκφραση», μου επισημαίνεις, «δε σημαίνει να πεις κάτι, / αλλά απλώς να μιλήσεις· και το να μιλήσεις / σημαίνει ν' αποκαλυφθείς»²⁷. Εκείνη τη στιγμή σου ζητώ να μου διηγηθείς μια ιστορία για τη φύση και τον άνθρωπο:

ΙΣΤΟΡΙΑ

Τα σχέδια δε χρησίμευαν σε τίποτα- κάθε τόσο ανατρέπονταν, όπως εκείνο το λεωφορείο στην εξοχή,- οι πιότεροι σκοτώθηκαν, τους άλλους τους κουβάλησαν στο πιο κοντινό νοσοκομείο· ένας τροχός κύλησε κάτω· τον βρήκε ένα παιδί· σκάρωσε πρόχειρα ένα χειραμάξι· γυρίζει τώρα στο προάστιο· πουλάει πορτοκάλια· τα πορτοκάλια λάμπουν, ένας σωρός ασήμαντοι ήλιοι. Τόσο απλά περνάμε. Τόσο απλά μιλάμε, ξεχνάμε, συνηθίζουμε. Τόσο απλά μάς ξεχνάνε²⁸.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο κάθε φορά το όνειρο ανατρέπεται.

Έχω όμως την αίσθηση ότι το ίδιο το όνειρο είναι εκείνο που με αφυπνίζει, γιατί εμπιστεύεται τη φαντασία.

Με άλλα λόγια, επαφίεται στη συνέχεια που τώρα μπορώ να δώσω.

Αλήθεια, δεν αποκλείεται στο ίδιο όνειρο ν' απομένουμε οι δυο μας, στην ομηρική αμμουδιά, ασάλευτοι, μέσα σε εύφορη σιωπή.

Να μαζεύουμε ήλιο και θάλασσα, ίσως και τίποτα αισθήσεις.

Κι ας μην τις σώσουμε.

Κι ας μην υπάρχει περίπτωση καμιά να σωθούμε.

---

²⁷ 12 ποιήματα για τον Καβάφη, «Καταφύγια».

²⁸ Χειρονομίες.

**25 σημειώματα για τον Ρίτσο
από ποιητές και ποιήτριες**

Συνάντηση και αποχαιρετισμός

Δημήτρης Αλεξίου

Πρωτοείδα τον Γιάννη Ρίτσο το 1972 ή το 1973. Έβγαινε από τον σταθμό του ηλεκτρικού του Αγίου Νικολάου. Λίγοι τον ήξεραν τότε. Δεν ήταν αναγνωρίσιμος, όπως θα λέγαμε σήμερα. Σκέφτηκα να τον χαιρετήσω. Να του πω για τη μακρινή μας συγγένεια. Ντράπηκα. Μόνο τον κοιτούσα. Ήταν ένας μύθος. Ως ποιητής, ως άνθρωπος. Ήταν ακόμα δικτατορία. Όσοι ήξεραν δεν τολμούσαν να τον χαιρετήσουν. Να μη βρουν κανένα μπελά οι άνθρωποι. Αυτό μ' έκανε να χαρακτηρίσω τον εαυτό μου δειλό. Τώρα, αυτό είναι ακατανόητο. Τότε, όμως, το παραμικρό φάνταζε σαν μεγάλη αντίσταση εναντίον της χούντας. Το να ακούς μουσική Θεοδωράκη ή Ντόιτσε Βέλλε, να διαβάζεις *Το Βήμα*, να έχεις γένια και πολλά μαλλιά σε καθιστούσε αυτομάτως αντιστασιακό. Μου δόθηκε και μένα μία φορά η ευκαιρία να κάνω αντίσταση εναντίον της χούντας και την έχασα μέσα από τα χέρια μου.

Ρωτώντας στη συνέχεια κάποιους γνωστούς, πολύ διακριτικά, έμαθα ότι μένουμε στην ίδια γειτονιά. Θα τον ξανασυναντήσω, έλεγα, και θα πάω γρήγορα- γρήγορα να του πω τα καθέκαστα. Για να ανέβω στην εκτίμησή του, θα του έλεγα ότι ήμουν στους Λαμπράκηδες και ότι με είχαν συλλάβει κι εμένα. Και όντως αυτά ήταν αλήθεια. Πράγματι, μετά από λίγες μέρες τον ξανασυναντώ στην οδό Μιχαήλ Κόρακα. Πάλι δεν βρήκα το κουράγιο. Ο Ρίτσος, είπα. Ο δεσμώτης της χούντας. Ο ποιητής του *Επιτάφιο*. Αλλά βλέποντας τη φορεσιά μου, αισθάνθηκα ότι δεν είμαι κατάλληλα ντυμένος.

Ρωτώντας στη γειτονιά, δήθεν αδιάφορα, ανακάλυψα ότι τα μεσημέρια της Πέμπτης κάνει μια βόλτα στη λαϊκή αγορά. Αρχισα λοιπόν να περπατάω πέρα-δώθε, κάθε Πέμπτη, στην οδό Παπαναστασίου. Έλεγα, δεν μπορεί, θα τον δω. Ήμουν ντυμένος με φροντίδα, αλλά κάτι μου έλεγε ότι δεν θα τα καταφέρω. Είχα ετοιμάσει μια δέσμη από απαντήσεις σε πιθανές ερωτήσεις του, αλλά αν με ρωτούσε για κάποιο βιβλίο του και δεν το ήξερα τι θα γινόταν τότε; Βέβαια, τη *Ρωμιούσση* και τον *Επιτάφιο* τα ακούγαμε στο ραδιόφωνο, στους λαϊκούς κινηματογράφους, στα στέκια

τής νεολαίας Λαμπράκη, ακόμα και σε εκδρομές με την Ε.Δ.Α. Αυτά, βέβαια, μέχρι τον Απρίλιο του 1967. Βιβλίο του, όμως, δεν είχαν αγγίξει τα χέρια μου. Αν με ρωτούσε κάτι; Θα ανέφερα ότι γράφω κι εγώ ποιήματα; Αυτό το είχα αποκλείσει από την αρχή εντελώς.

Τον είδα πολλές φορές, αλλά δεν τόλμησα να του μιλήσω.

Τον Γιάννη Ρίτσο τον γνώρισα όταν εκδόθηκε το πρώτο μου βιβλίο *Τριλογία τού Εμφυλίου*, το 1976. Έμαθα τον αριθμό τού τηλεφώνου του από τον τηλεφωνικό κατάλογο, κλείδωσα την πόρτα τού βιβλιοπωλείου να μη με διακόψει κανείς και σχημάτισα τον αριθμό. Η φωνή του με καθυσάχασε. Κάθισα στην καρέκλα τού γραφείου μου. Μέχρι εκείνη τη στιγμή στεκόμουν όρθιος. Δεν μπόρεσα να πω όλα όσα είχα σχεδιάσει. Οπωσδήποτε όμως του είπα τα περί συγγένειας, του ανέφερα με κάποιο φόβο τα συγγενικά μας πρόσωπα, διότι ήταν στο άλλο ιδεολογικό άκρο, και κράτησα για το τέλος: «Θα ήθελα να σας στείλω ένα μικρό βιβλίο μου, που μόλις κυκλοφόρησε», μπόρεσα απνευστί να του πω. Με κάλεσε να του πάω το βιβλίο ο ίδιος στο σπίτι του. Μου είπε να σημειώσω και τη διεύθυνσή του. Εγώ συλλαβίζα: «Ο-δός Κό-ρα-κα, α-ριθ-μός...», χωρίς να γράφω, αφού την ήξερα.

Την άλλη μέρα κιόλας είχα δύο βιβλία του με αφιερώσεις: «Στον συνάδελφο ποιητή Δημήτρη Αλεξίου, με αγάπη». Γενναιόδωρος σε όλα.

Έτσι άρχισε μια σχέση ενθάρρυνσης από μεριάς του, θαυμασμού, μαθητείας, εκτίμησης και αγάπης από μεριάς μου.

Πάντα του τηλεφωνούσα κλειδώνοντας την πόρτα τού βιβλιοπωλείου. Δεν βρήκα το κουράγιο να του μιλήσω ούτε μια φορά στον ενικό. Με ρωτούσε να του πω τη γνώμη μου για τα ποιήματά του κι αυτό με έφερνε σε πολύ δύσκολη θέση. Εγώ ο ασήμαντος να κριτικάρω τον Ρίτσο!

Αυτό κράτησε μέχρι την ημέρα τού θανάτου του.

Στις 11 Νοεμβρίου 1990, πολύ πρωί, χτύπησε το τηλέφωνο τού σπιτιού μου (τότε είχα ακόμα τηλέφωνο!), άκουσα τη φωνή τής Ρηνούλας τής Πάρνηθας να μου λέει: «Δημήτρη, ο Ρίτσος..... (μακρά σιωπή). 10 η ώρα στη Μητρόπολη. Ντύσου κατάλληλα».

Πλατεία Συντάγματος. Πλήθος κόσμου είχε κατακλύσει την οδό Μητροπόλεως, την Ερμού και τις καθέτους. Μες στον κόσμο

βλέπω τον ποιητή Κώστα Μαυρουδή. Η αστυνομία απαγόρευε τη διέλευση προς τη Μητρόπολη από την οδό Βουλής και κάτω. Επάλληλες οχυρώσεις τής αστυνομίας. Εμείς προχωρούσαμε...

-«Γιατί εμάς δεν μας σταματάνε;», ρώτησε ο Μαυρουδής.

-«Βλέπουν ότι είμαστε αποφασισμένοι και αποφασιστικοί», του απάντησα.

Μετά την εξόδιο ακολουθία, ο νεκρός τού Ρίτσου έφυγε για τη Μονεμβάσια. Τον ακολούθησε ο αδελφός μου ο Νίκος.

Νάσος Βαγενάς

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η υπέρμετρη έκταση αποβαίνει εις βάρος τού ποιητικού έργου τού Ρίτσου: το καθιστά δύσχρηστο, αφού κάνει την πρόσβασή μας στα καλύτερα ποιήματά του κοπιαστική. Αυτό όμως δεν μειώνει την αξία του, αν κρίνουμε την αξία ενός ποιητικού έργου από το άθροισμα τής αξίας των σημαντικών ποιημάτων που περιέχει και όχι από το άθροισμα τής αξίας των ποιημάτων που το αποτελούν. Τα σημαντικά ποιήματα τού Ρίτσου, αυτά που καθορίζουν το ποιητικό του ανάστημα, είναι ποιήματα τέτοιας συναισθηματικής διαύγειας και συγκινησιακής πυκνότητας, που όμοιά τους δεν συναντάμε συχνά στη νεοελληνική ποίηση. Αυτά τα ποιήματα, πιστεύω, καταξιώνουν τον Ρίτσο ως μεγάλο ποιητή. Στα ποιήματα αυτά, που είναι τα περισσότερα μικρής εκτάσεως και τα οποία όλα μαζί συγκροτούν ένα ποιητικό corpus όχι μικρότερο σε όγκο από το corpus των καλύτερων ποιημάτων άλλων μεγάλων ποιητών, ο Ρίτσος εκφράζει το αίσθημα τής φθοράς και τού χρόνου (που είναι, μαζί με το συναφές αίσθημα τής καθημερινότητας, τα βασικά του θέματα) λεπτότερα απ' ό,τι ο Καβάφης και ο Σεφέρης.

Το δικαίωμα στην αοριστία

Νάνος Βαλαωρίτης

Τού Μαιτρ την απaráμιλλη χρήση τής αοριστίας, έστω κι αν πρόκειται για κανάτες, κουτάλες, οικιακά σκεύη, όσοι γράφουν δεν μπορούν να μιμηθούν τα καθημερινά αυτά

αδρά πηδήματα τού Ρίτσου, σ' έναν άλλο χώρο υπερβατικό, από τη φθορά τη διάλυση ή την κοινοτυπία, στην έκσταση, στο θαύμα, στο υψηλό, σε μια έκλαμψη που την βρίσκουμε συχνά στις παραβολές στα Ευαγγέλια ή σε συγγραφείς όπως ο Κίρκεγκααρντ, ο Ντοστογιέφσκι ή ο Κάφκα. Σε μας πρώτος ο Παλαμάς επικαλέστηκε

το δικαίωμα τού ποιητή να χρησιμοποιεί το αόριστο, που εγκαθιδρύεται πλέον μόνιμα στα μικρά ποιήματα τού Ρίτσου μετά το 1949. Η Βασιλεία των Ουρανών στις παραβολές τού Χριστού έχει βέβαια το αντίστοιχό της, το Ουτοπικό Βασίλειο τής αταξικής κοινωνίας των αναρχικών. Όποιος πίστεψε όπως ο Ρίτσος ότι η οδός προς το Βασίλειο αυτό ήταν μέσω του Μπολσεβικισμού (Μαρξισμού-Λενινισμού-Σταλινισμού)... βέβαια πλανήθηκε, γιατί το μόνο που έγινε είναι ότι εγκαθιδρύθηκε ένας κρατικός γραφειοκρατικός σχεδιασμός, με άλλα λόγια ένας καπιταλισμός τού κράτους που αντί να φθίνει, όπως στην κλασσική μαρξιστική θεωρία, δυνάμωσε και τερατοποιήθηκε με τον σταλινισμό. Όμως ο Ρίτσος ήταν ποιητής και ονειροπόλος και από πάντοτε οι ποιητές κυνηγούσαν αυτή την ουτοπία τής αρμονικής κοινωνίας, πράμα που τους κάνει μια ξεχωριστή ομάδα κι από τους περισσότερους πεζογράφους. Έτσι δεν έβλεπαν το κακό καταπρόσωπο αλλά μόνο πλάγια και το απέδιδαν σε άλλους συντελεστές. Τον αρνητικό ανθρώπινο παράγοντα, την ανισότητα, την οπισθοδρομικότητα, την έλλειψη παιδείας, ήθους και για πολλούς τη θηριωδία τού είδους *homo lupus homini*...! Σε πράματα που για τους μεν διορθώνονται, υποτίθεται, και για άλλους όχι.. Ήταν σαν να θέλεις με την πολιτική αυτή να διορθώσεις ένα κακότροπο παιδί με το ξύλο και τις τιμωρίες. Γι' αυτό, το αόριστο τού Ρίτσου δεν είναι άσχετο με τις αντιφάσεις αυτές στο θεωρητικό και πραγματιστικό επίπεδο. Όμως, κι όχι παραδόξως, ακριβώς αυτή

η πλαγιοδρόμηση παράγει αυθεντική ποίηση, γιατί χρησιμοποιεί τη μεταφορά και την παραβολή, εφόσον αυτός που γράφει δεν είναι ηλίθιος και γνωρίζει μέσα του, έστω και χωρίς να το παραδέχεται, συνειδητά την αλήθεια.

Στην ποίησή του, λοιπόν, τη σημαντική για μας τους ποιητές, ο Ρίτσος αντιπαραθέτει συνεχώς το καθημερινό, το ευτελές, με το υψηλό, το ύψιστο. Και βγάζει το ένα από το άλλο όμως με ένα πήδημα που είναι μια πίστη. Όμως εμείς οι ποιητές μοιραζόμαστε με τους θεωρητικούς και τους επαναστάτες το όνειρο, αλλά όχι τα μέσα πραγματοποίησής του. Ο σκοπός αγιάζει τα μέσα είναι μια κυνική ρήση τής Καθολικής Ιεράς Εξέτασης, τής οποίας το μέσο ήταν η βία και ο βασανισμός. Ας μην ξεχνάμε από πού προέρχονται αυτές οι πρακτικές, που ανήκουν σε πολλά καθεστώτα, από δημοκρατικά και φασιστικά έως κομμουνιστικά. Προέρχονται από την πίστη, που είναι κι αυτή τυφλή όπως ο έρωτας.

Γι' αυτό, το θαύμα αποτελεί όχι μια άρνηση τής πραγματικότητας αλλά μια καθιέρωσή της. Άμα ζεις στην Ελλάδα, μια μικρή μεταποικιακή χώρα που φουσκώνει το εαυτό της τεχνητά με ένα ένδοξο παρελθόν, η αντιπαραθεση τής μίζερης κατάστασης με το θαύμα είναι ένα ισχυρό ποιητικό τέχνασμα. Το έχουν μεταχειριστεί ο Σολωμός, ο Κάλβος, ο Καβάφης, ο Σικελιανός, ο Σεφέρης, ο Εμπειρικός, ο Ελύτης, ο Εγγονόπουλος, ο Γκάτσος, ο Καρυωτάκης, ο Καββαδίας, ο Λειβαδίτης, ο Κατσαρός, ο Σαχτούρης, για να μην προσθέσω και άλλους όχι όμως πολλούς. Και κατεξοχήν στο μακρύ του έργο ο Ρίτσος, στον οποίο έχει γίνει και μανιέρα, δηλαδή μπαρόκ ύφος. Ας τον αναγνωρίσουμε ως μεγάλο ποιητή, πέρα από τις διαφωνίες στις άλλες επιλογές, κι όχι απλώς γιατί ήταν πολιτικά κνηγημένος από άδικο καθεστώτα.

Γιώργος Βέης

Ο ορίζοντας, ο μηδενικός ορίζοντας. Το παράθυρο δείχνει ερμητικά κλειστό. Η γεωγραφία της απόλυτης μόνωσης. Η εγκαυστική του εαυτού. Ο Γιάννης Ρίτσος, ο έγκλειστος, που κάθεται και τα ιστορεί όλα αυτά. Αλλά εκεί έξω ο μέγας ορίζοντας των κόσμων. Ο ανέσπερος εσωτερικός χρόνος. Κι ο ανέσπερος ένδον τόπος. Το παράθυρο διαρκώς ορθάνοιχτο στο Είναι και στο Γίγνεσθαι. Δεν υπάρχει όμως στην πραγματικότητα τίποτε κλειστό κι αδιαπέραστο: η ποιητική λέξη διερμήνευσε, διερμηνεύει αενάως τα πάντα. Και μάλιστα κατά τρόπο ακέραιο. Αυθεντικό, όπως συμφωνούν όλοι οι αναγνώστες της Γης. Κι αυτή η «Ζωή ένα τραύμα στην ανυπαρξία», που θέλει τα φάρμακά της, τους στίχους της για να γίνει από φάντασμα και ίσκιος η Αλήθεια. Έτσι ακριβώς όπως μας προτείνει ο Γιάννης Ρίτσος. Θα τον ξεχωρίζω αμέσως, αβίαστα και πάντα. Ζει κι εργάζεται άλλωστε ανάμεσά μας.

Γιώργος Βέλτσος

Βρίσκομαι σε αμηχανία να “αποφανθώ” για έναν ποιητή τού διαμετρήματος τού Γιάννη Ρίτσου. Άλλωστε, μια απόφαση “προτίμησης” δεν ταιριάζει στην ποίηση. Η ποίηση αξίζει αν η ματιέρα της είναι πυκνή. Αναλογίζομαι τον Τσαρούχη που μου έλεγε στο Παρίσι: «Μην κοιτάς τον Ρέμπραντ, αλλά εστίασε τη ματιά σου στη ματιέρα του και ας μη σου αρέσει».

Γι’ αυτό θέλω να κρατήσω την πυκνότητα τής αίσθησης, διαβάζοντας τον Ρίτσο αποκλειστικά για μένα, και ακόμη να κρατήσω τις “αποστάσεις” μου από ένα έργο που το βάρυναν τα μαλάματα τής ιδεολογίας.

Διερωτώμαι, ωστόσο, εάν θα άρεσαν στον Ρίτσο οι “δηλώσεις” –έστω και επετειακές–, πολλώ μάλλον όταν ο υπογράφων “δηλωσίας” θεωρεί ως αρχή του τη μαλλαρμική “εξαφάνιση τού ποιητή, που παραχωρεί την πρωτοβουλία στις λέξεις”.

Γνωρίζω επίσης πως τέτοιες θανατηφόρες “αρχές” δεν συμβιβάζονται με τον ανθρωποκεντρισμό τού Ρίτσου, αλλά και όσων σήμερα επισήμως τον τιμούν. Έχω κατά νου, επ’ αυτού, τον αφορισμό τού Ρενέ Σαρ: «Μετά την κολοκύθα ο ορίζων πλαταίνει».

Ιωσήφ Βεντούρας

Ο Ρίτσος με τον λυρισμό και τη διάθεση ενός γνήσιου γόνου τού Παλαμά και τού Καρυωτάκη υψώνει τη δική του ιδιαίτερη φωνή για να μιλήσει για τον ανθρώπινο αγώνα για την ελευθερία, τον καθημερινό μόχθο, την κοινωνική δικαιοσύνη, τον έρωτα και την υπαρξιακή μοναξιά. Οι στίχοι του, που γεννιούνται από τη λεπτομερή παρατήρηση τού ελληνικού τοπίου και τού ανθρώπινου βιώματος, διεισδύουν στην ψυχή τού αναγνώστη του, εγκαθίστανται στο υποσυνείδητό του και διαμορφώνουν ένα περιβάλλον ανθρώπινης υπερηφάνειας, ένα περιβάλλον συνεχούς επανάστασης ενάντια σε κάθε καταπίεση ανθρώπινη ή υπαρξιακή. Ο αισθησιασμός με τον οποίο ανιχνεύει το ερωτικό του Σύμπαν δημιουργεί ένα μαγευτικό σκηνικό όπου οι Περσόνες του μιλούν για τον πόθο, την ένωση, την απόρριψη και τα γερατειά. Ο Ρίτσος δημιουργεί μια δεξαμενή νοσταλγίας αλλά και ελπίδας για ένα μεσσιανικό αύριο.

Γιώργος Γεωργούσης

Το έργο του Γιάννη Ρίτσου είναι η Ελλάδα στην ολότητά της: με τις ανατάσεις και τις πτώσεις – της Ελλάδας και του έργου. Το προσωπικό βίωμα σφιχτοδεμένο με τη συλλογική περιπέτεια. Τα βάσανα και η ελπίδα.

Έργο τεράστιο και άνισο με πολλαπλά στρώματα· σαν ένα τεθλασμένο πατρογονικό παλίμψηστο. Και αβασιλευτες εικόνες· σαν ψηφιδωτό με διάσπαρτες ψηφίδες, άλλες χρυσές, άλλες απλώς επίχρυσες. Ο χρόνος, σκληρότατος ίασις, θα ξεκαθαρίσει αυτός τις πολύτιμες από τις κάλπικες, τα συγκυριακά από τα εμμένοντα· άρχισε κιόλας να τις ξεκαθαρίζει –καλή λυδία λίθος, δίκκοπη.

Γιάννης Ρίτσος ή οι δύο ματιές. Η Ελλάδα κοιταγμένη από τα μέσα· όπως θα την έβλεπε ένα δικό της κότταρο, ένα μικρό της αιμοσφαίριο: πάσχουσα και αγωνιζόμενη, πλανόδια και παραπλανημένη.

Η Ελλάδα κοιταγμένη από τα έξω· όπως θα την έβλεπε ένας αυστηρός μα αδέκαστος ήλιος: το πλατύ ποτάμι που ρέει, έξαρση και ματαιότητα· η πληθωρικότητα της ρητορείας και η περισυλλογή της βαθύνοιας. Η λάμψη του εφήμερου στην αντηλιά του διηγεκούς. Η ελληνικότητα που γίνεται παγκοσμιότητα.

Αγάπη και χρέος

Ηλίας Γκρης

Θυμάμαι τον Γιάννη Ρίτσο συνήθως μ' ένα κάπως αδιόρατο συναίσθημα· κάτι ανάμεσα σε αγάπη και οφειλή.

Πρώτη συνάντηση ύστερα από τηλεφώνημά μου για συνέντευξη, την πρώτη μου στο επάγγελμα. Ήταν κατά των συνεντεύξεων, αλλά επέμενα. Δύο χρόνια μετά τη μεταπολίτευση το 1974 ο ποιητής ήταν πρώτης γραμμής. *Η Ρωμιούσνη* και ο *Επιτάφιος* δέσποζαν σε συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις ...

Και να 'μαι έξω απ' την πόρτα του, εκεί στο ερημικό καταφύγιο της Μιχαήλ Κόρακα. Μ' ένα μαγνητοφωνάκι στην τσέπη και αφόρητο τρακ. Με δέχτηκε μ' ευγένεια και καλή καρδιά.

«Δεν δίνω συνεντεύξεις», μου εξήγησε. «Ο ποιητής πρέπει να μιλάει μόνο με το έργο του».

Κάθε συνάντησή μας στο εξής θα επιβεβαίωνε εκείνη την πρώτη επαφή στο σαλονάκι, με κουβεντούλα και ευώδη σαμιώτικο οίνο. Ο Ρίτσος αυτός ο γλυκός, σαν βελούδο χαρακτήρας, με τον αέρα τής αγέρωχης φινέτσας, δεν ήταν μόνο ένα πηγαίο, αστείρευτο τάλαντο -ίσως το μεγαλύτερο τής γενιάς του· δεν ήταν μόνο ένας «δρομέας αντοχής», δουλεύοντας έξι ώρες ημερησίως σαν χαμάλης σε αγώι ευλαβικό! Ήταν ο ταμένος με περίσσειμα ψυχής και γενναιοδωρία απέναντι στους νέους, απλά κι ανεπιτήδευτα, έτσι που να μοιάζει με συμπόνια ανθρώπου που γνώρισε τι θα πει ριπίδι τρέλας και θανατικού. Μα πάνω απ' όλα ένιωσε το μέγα μυστικό και φοβερό έρεισμα τής ποίησης: την οδύνη.

Στην πρώτη μας συνάντηση, ήδη φημισμένος σε επέλαση διεθνούς αναγνώρισης, στάθηκε δίπλα μου με την απλότητα που έχει το μεγαλείο και που κανένα κάτεργο, Μακρόνησος ή Γυάρος, δεν κατάφερε να τσακίσει.

Θυμάμαι με συγκίνηση πώς τούτος ο αρχοντικός τού πνεύματος με ορμήνευε επίμονα μα πατρικά για την αξία που προσδίδει στο ποίημα η σωστή χρήση τής μετοχής, κυρίως αυτής σε -ώντας. Τούτος ο ποιητής ήταν και μένει για μένα ένας μεγαλόψυχος δάσκαλος στην πρώτη ποιητική διαδρομή μου. Γι' αυτό κι όταν με επισκέπτεται η μορφή του, η σκέψη μου μετεωρίζεται ανάμεσα στην αγάπη και στο χρέος.

Ηλίας Γκρης

Κραυγές και ψίθυροι

Τάσος Γουδέλης

Με την αφοριστική ευκολία που διακρίνει κάποιες στάσεις μας απέναντι σε διάφορα μεγέθη (συνήθως απέναντι σε όσα μας υπερβαίνουν), έχουμε κάνει κατά καιρούς, ελαφρά τη καρδία, τις κατατάξεις μας με βάση άτυχες αξιολογήσεις.

Το ίδιο έχει συμβεί και με την «περίπτωση Γιάννη Ρίτσου», για την οποία πολλά απορριπτικά έχουν ακουσθεί από διάφορους κριτικούς και ομότεχνους τής σημαντικής αυτής φυσιογνωμίας τής νεοελληνικής γραμματείας. Τα αρνητικά επιχειρήματα βασικά είναι δύο: το πρώτο αφορά στην εκτεταμένη παραγωγή τού Γ.Ρ., η οποία με τον όγκο της έβλαψε την ποιότητα τής προσφοράς του, ενώ το δεύτερο σχετίζεται με τη συνθηματική του ποίηση, προϊόν τής πολιτικής του ιδεολογίας.

Με τη δεύτερη ένσταση δεν θα διαφωνήσει κανείς σχετικά με την άτυχη, συναισθηματική και υψηλόφωνη ρητορική της. Όμως, η προγραμματική αυτή πλευρά ενός πληθωρικού, στο σύνολό του, έργου (αν και ακόμα δεν ξέρουμε την έκτασή του, λόγω τού αδημοσίευτου μέρους του) δεν αποτελεί το κέντρο βάρους του, όπως και το γεγονός τού όγκου του, που δηλώνει τάχα έναν συγγραφέα που δεν ήταν εκλεκτικός (ενώ ξέρουμε ότι ο Ρίτσος έσχιζε και πέταγε χειρόγραφα), δεν ζημιώνει τις προτάσεις του. Ο δημιουργός τής *Τετάρτης* διάστασης από ιδιοσυγκρασία είχε αφιερωθεί με ασκητική προσήλωση στη γραφή, την οποία, με άλλα λόγια, αντιμετώπιζε ως αναγκαία, ζωτική, αναπνευστική: το ίδιο δεν έκανε και ο Καζαντζάκης; Αυτή η στάση δεν σήμαινε κατ' ανάγκη ότι ο Γ.Ρ. ήταν ανοιχτός απέναντι στο ανέμπνευστο και το αβασάνιστο.

Αντίθετα, μέσα από ένα ευρύ, πάμπλουτο, πολύμορφο και πολύτροπο έργο, πρότεινε σπουδαίες σκηνοθεσίες, ενορχηστρώσεις μουσικών κομματιών απίστευτης ωραιότητας, βλέμματα διεισδυτικότητας σε εσωτερικά τοπία, ακροάσεις μυστικών ήχων και κραδασμών ασυναγώνιστες.

Ξαναδιαβάζοντας τους στίχους του μπαίνει στον πειρασμό να συμφωνήσει απόλυτα με τον υπερθετικό εκείνο παλιό χαρακτηρισμό τού Λουί Αραγκόν, ο οποίος κατάτασε τον Ρίτσο στις μεγάλες φωνές τού προηγούμενου αιώνα.

Και να σκεφθεί κανείς ότι ο Γάλλος ποιητής είχε τότε υπ' όψιν του μόνον τη Σονάτα τού σεληνόφωτος...

Ζέφη Δαράκη

Ο Γιάννης Ρίτσος, στο ανθισμένο και στο μαύρο φως τού κόσμου μέσα από τη φωτεινή και σιωπηλή αγκαλιά τής μητέρας, τού πατέρα που έχασε το μέτρο τού κόσμου, τής αδερφής που έχασε τις λέξεις...

Έτσι στοιχειώνει μέσα του το τραγούδι σαν ένα συνεχές μουρμουρητό όπου η πράξη τής ποίησης κυλάει πιο γρήγορα απ' το αίμα.

Ένα βουητό εικόνων που ελευθερώνουν από το ένα κύμα τού ποιήματος στο άλλο, την αιμόφυρτη πραγματικότητα.

Ποιητής βαθύτατα πολιτικής συνείδησης, ο Γιάννης Ρίτσος γράφει ποίηση καταγγελτική, ιστορική. Το ορόσημο για μια ποίηση αλλότριων αναζητήσεων θα το δώσει το 1956 η Σονάτα τού σεληνόφωτος.

Υπάρχει πάντα ένα συνεχές ποιητικό ρίγος για τα χρόνια που βιώνει σε εξορίες, σωματικούς και ψυχικούς βασανισμούς, υπάρχει μια συνεχής δόνηση γραφής. Και υπάρχει μια άκρα βιωματικότητα αυτής τής γραφής, εκ των έσω προς τα φριχτά δρώμενα τού κόσμου.

Ο Γιάννης Ρίτσος, ένας ποιητής μακράς πνοής. Στην ποίησή του πάλει το μυστικό μιας νεότητας που έρχεται από πολύ παλιά θαύματα:

*“...κάποτε μες στο βάθος της άνοιξης, ένα παιδί σηκώνεται
και φεύγει ανεξήγητα
χωρίς κανείς να το μαλώσει, σηκώνεται αργά, απροειδοποίητα
εκεί που καθόταν ήσυχα στο χώμα
κι η θέση του στο χώμα μένει ζεστή
και το σχήμα της στάσης του αχνίζει ακόμα στον δροσερό αέρα...”*

Αυτό που σηματοδότησε την τεράστια αυτή διαδρομή τού Γιάννη Ρίτσου μέσα από τους δρόμους τής ποίησης ήταν η φλογερή ηθική του συνείδηση, η διαρκής συμμετοχή του στα φοβερά γεγονότα. Η έγνοια του για τα ανθρώπινα δεινά, βασανισμοί, στρατόπεδα και βίαια ιστορικά γεγονότα καταγράφονται μέσα του με δυνατό παλμό.

Ηδραματικήειλικρίνειααυτήςτήςγραφήςέτσιλοιπόνσυνεχίστηκε
ώς το τέλος, με μια ηθελημένη κάποτε παραληρηματικότητα.

Διότι ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος έτοιμ επθύμησε να δοθεί
επιτέλους το μέτρο τής ανθρώπινης τραγωδίας. υ π ε ρ β ά λ λ ο
ν τ α ς...

Και όταν αργότερα, πολύ αργότερα, θα μιλήσει και για δικές
του προσωπικές στιγμές, θα διατηρήσει πάντα αυτό το εκ βαθέων
ρίγος τής γραφής. Και πάντα με μια ιερή παραφορά.

Στην οποία υποκλινόμαστε.

Ρούλα Κακλαμανάκη

Ο Γιάννης Ρίτσος είναι ένας μεγάλος απών από τη ζωή για όσους τον γνώριζαν και τον αγαπούσαν, αλλά και ένας μεγάλος παρών, ένας αθάνατος, ένας διαχρονικός ποιητής για όλους, τους πολύ περισσότερους που τώρα τον ανακαλύπτουν βαθύτερα. Ακόμα και για πολλούς που δεν τον αγάπησαν ή ακόμα που τον πλήγωσαν (και δεν ήταν λίγοι), όσο ζούσε.

Ο ίδιος ήξερε ότι θα γίνει αυτό. Ήταν ήρεμος, καρτερικός και πίστευε στην αθανασία. Έβλεπε μπροστά του το αιώνιο μέλλον όπως έβλεπε και ερευνούσε το παρελθόν και όπως επίσης έβλεπε, αλλά και ζούσε το κάθε παρόν. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι δεν ήθελε να ζήσει, όταν οι ασθένειες και ο χρόνος τον χτύπησαν τόσο όσο να μη μπορεί να πάρει αυτά που ζητούσε από τη ζωή και, κυρίως, να της δώσει αυτό που της ανήκε. «Δεν παίρνω και δεν δίνω στη ζωή, δεν θέλω να ζήσω άλλο» ήταν μια φράση από τα τελευταία δικά του λόγια.

Όσο για το έργο του να πω μόνο τούτο:

Μας έχει δώσει πολλά να σκεφτούμε, να πούμε, να γράψουμε. Εμείς και οι νέες γενιές που έρχονται. Η ποίηση τού Γιάννη Ρίτσου θα διαβάζεται και θα ξαναδιαβάζεται και πάντα κάτι καινούργιο θα αποκαλύπτει σε κάθε εποχή, σε κάθε περίοδο με τα όποια δικά της χαρακτηριστικά και τις όποιες δικές της ανάγκες ή προσδοκίες.

Και να μια δική του ποιητική ρήση στο τώρα της δικής μας στιγμής, από τη συλλογή Μονόχορδα, που γράφτηκαν το 1979, δηλαδή πριν από 30 χρόνια, και είναι ένας στίχος το καθένα. Στο 202 μονόχορδο...λέει:

«Ανάβω στίχους να ξορκίσω το κακό που πλάκωσε τη Χώρα» ή να πούμε τον «κόσμο», αφού το ίδιο είναι τώρα πια και παγκόσμιος όσο επίσης Έλληνας, μα και Ρωμιός υπήρξε και υπάρχει, στο τεράστιο και πολυμορφικό έργο του, ο Γιάννης Ρίτσος.

ποιος είναι επιτέλους ο ποιητής

Ναταλία Κατσού

1.

άρματα ερυθρά
μέτωπα σφιγμένα
ιδέες στα ρείθρα
άνθρωποι στα κλαδιά
και μια φωνή υπερκόσμια: εσύ, αδελφέ μου,
εσύ, ποιος εσύ; εγώ κι ο καθένας
η γη να δονείται
φυλλορροούν οι εποχές
κάποιες δεν επιστρέφουν

«και εξαιρετος μεταφραστής όμως»
ο έρημος φιλόλογος ψάχνει όρμο στην έδρα

κι εσύ αδελφέ μου, εγώ κι ο καθένας
χαιρόμαστε που αλλάζουν οι εποχές
φεύγουμε λάθρα σαν ποντικοί πάμε
στην πλατεία για καφέ και τάβλι
-γιατί στα δεκάξι η πίστη αναβάλλεται

2.

ένα λεπτό βιβλίο στο άσπρο ράφι τυχαία
με στίχους και σκίτσα
για ένα μωρό που μεγαλώνει
για τον πατέρα που χαιρείται, τρυφερό, αστείο, μπανάλ
-ούτε αυτό αναπληρώνει βέβαια το μέγεθος του κολοσσού

3. η ενηλικίωση οδηγεί, επιτέλους, σε μια μικρή σκηνή
σε μια μπανιέρα μέσα ένας άσχημος άνδρας με κραγιόν
λέγεται Ελένη, η πιο παρεξηγημένη και θλιμμένη ομορφιά
της ιστορίας
κλαίω μαζί της, -θα νιώθω κι εγώ έτσι στα πενήντα μου
το ξέρω, κι ας μην έσπειρα διχόνοια ούτε σε τυφλούς-
υψώνομαι σε άλλη διάσταση

εκεί τον συναντώ, -ναι, αυτός πρέπει να είναι-
με το σχήμα του μύθου, όλες τις εποχές των λέξεων,
την ιδέα καρφωμένη μάτι ανάμεσα στα μάτια
σαν βασιλιάς με ξεγελάει λίγο στην αρχή, Αγαμέμνων,
όμως επιμένω, Ελένη, με το συναίσθημα τόσο δυνατό που μόνο οι
ποιητές αντέχουν να το μιλήσουν, Φαίδρα, τον ξεσκεπάζω λίγο-
λίγο, Ισμήνη, και κάτω από τον τελευταίο αραχνοϋφαντο στίχο,
διακρίνω εσένα, ολοκάθαρα, Χρυσόθεμις, εμένα, τον καθένα

Οι Πέτρες τού Γιάννη Ρίτσου

Γιάννης Κοντός

Στην Έρη Ρίτσου

Λες και αυτές οι πέτρες πέσαν από τον ουρανό στα χέρια τού ποιητή και με το πενάκι δημιούργησε: σκηνές δράσεις, πρόσωπα, σώματα, συνθέσεις. Έτσι λοιπόν, οι μισές πέσαν από το φεγγάρι, οι άλλες από την Αφροδίτη. Και πώς χόρταινε ο ποιητής με ζυμωτό ψωμί για να φάνε οι πεινασμένοι και οι απόκληροι. Πέτρες αιώνιες από τη θαλασσιά και την ποταμιά. Με κοιλότητες, αιχμηρότητες, στρογγυλές, τετράγωνες, σκαμμένες βαθιά σαν κούπες, με ραβδώσεις, γραμμές, άσπρες, μαύρες, κόκκινες και γαιώδεις. Μια σταλίτσα, μεγάλες, μακρουλές, βαρκούλες τού χρόνου, ελληνικές ή από ξένα μέρη, με τις βροχές και τις επιχωματώσεις ήρθαν εδώ και ρίζωσαν και το χέρι τού Γιάννη Ρίτσου τις βρήκε και τις στοιβάξε στη μνήμη μας, μετά το πενάκι, τα χρώματα, η υπομονή, η αγάπη, η Τέχνη τις κάνουν και μας μιλούν και μας τραγουδούν ακόμη. Πέτρες που τις πάτησαν στρατοί και κνηγημένοι. Πέτρες κομμάτια φως που μείναν από το χτίσιμο οπιτιών και χρησίμευσαν για να οριοθετήσουν χωράφια. Πέτρες που πέταξαν τα παιδιά σε πετροπόλεμο. Πέτρες που σκότωσαν, που γίναν μαλακές και δεχτήκαν ερωτικά κορμιά. Πέτρες στα λατομεία τής γης και τού ουρανού. Πώς τους έδωσε και άλλο φως ο ποιητής; Πώς τις έκανε έργα τέχνης; Έργα τού ανθρώπου που κάποτε γίναν εκκλησίες και κουβαλούν πάνω τους ψαλμωδίες και αίνους για την Παναγιά. Που ρήμαξαν οι εκκλησιές από εχθρούς και όμως αυτές επιμένουν να ζουν και φτάνουν στα χέρια τού ποιητή, που μαζί με τα ποιήματα έβαλε και αυτές στο πλάι και φώτισε το απόγευμα και την πικρή πατρίδα μας. Η σινική μελάνη έχει τον πρώτο λόγο, μετά αρχίζουν οι διαβαθμίσεις των χρωμάτων. Τι κόσμος, τι αγγίγματα, τι σχήματα, τι φωνές, τι κάλεσμα τού έρωτα και κρατάμε τις πέτρες σαν φυλαχτά και τις χαϊδεύουμε και τις φυλάμε σαν παιδιά. Και είναι η περιουσία μας όλη και η αγάπη μας όλη. Και τι μουσική έχουν αυτές οι πέτρες όταν κουδουνίζουν μέσα στον χρόνο. Γιατί αυτή η ζωγραφική τού Γιάννη Ρίτσου έχει τόση μεταφυσική όσο και χρώμα. Και είναι το μήνυμα τού ανθρώπου στην αιωνιότητα, γι' αυτό τις προσκυνάμε.

Η λάμψη τού πρωτεϊκού καθρέφτη
(μικρή αναφορά στην ποίηση τού Γιάννη Ρίτσου)

Δημήτρης Κοσμόπουλος

Σε δύο ποιητές μας θα μπορούσε άνετα να δοθεί ο χαρακτηρισμός τού *roéte-fleuve*: στον Παλαμά και στον Ρίτσο. Δεν είναι περιέργο που ο Παλαμάς δεξιώνεται τον Ρίτσο στο ποιητικό προσκήνιο με αφειδώλευτον ενθουσιασμό, στο γνωστό τετράστιχο για το Τραγούδι τής αδελφής μου, το οποίο καταλήγει: «*Να παραμερίσουμε για να περάσεις*». Μάλιστα, ο Ρίτσος ξεπερνά κατά πολύ τον Παλαμά σε όγκο έργου. Ωστόσο, τόσο ο Παλαμάς όσο -κυρίως- ο Ρίτσος, έχει κανείς την εντύπωση ότι παραμένουν οι μεγάλοι άγνωστοι τής ποιητικής μας παράδοσης. Και δεν είναι τόσο ο όγκος τού έργου τους -ευθέως ανάλογος, ως καθολικό ποιητικό αρχιτεκτόνημα, με τις υψηλές ποιότητες και κορυφώσεις- που εμπόδισε. Αλλά είναι κυρίως η *προκατάληψη* -στέρεα οικοδομημένη στην άγνοια και στην παρανόηση- ότι ο όγκος και το πλάτος τού έργου δεν συνάδουν με την ποιότητα. Αυτή η προκατάληψη συνδέθηκε -κάκιστα και δίχως βάση- με τον ποιητικό μοντερνισμό. Η επιταγή τού δόγματος υπήρξε σαφής και όριζε, περίπου, ότι: ποιητικό έργο μεγάλης έκτασης δεν μπορεί παρά να φυραίνει. Η ποταμική ποιητική υπόσταση τού Ρίτσου διαψεύδει, ως ποιητικό αποτέλεσμα, τέτοιες αγκυλώσεις. Στον Ρίτσο, η πολυγραφία συστήνει με τον καιρό μian οντολογία τής γραφής. «*Τούτο τον πλούτο -λέει-/διαρκώς να τον μοιράζεις/διαρκώς πληθαίνει*», τονίζει ο ίδιος στο Ρόιπτρο (1978). Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος ένιωσε εντολοδόχος τού κόσμου, των ανθρώπων και των πραγμάτων. Πρωτίστως εντολοδόχος των αγώνων τού ανθρώπου για αληθινή κοινωνία σχέσεων και για πληρότητα ύπαρξης. Εκκινώντας από αυτή την εντολή-ευλογία, ο ποιητής, με τρόπο ασκητικό, προσανατολίστηκε στη διάνοιξη ενός μείζονος λυρικού δρόμου. Μιλώ για το εύρος εκείνο που χωρά τον άνθρωπο, την ιστορία και τον κόσμο. Μέσα στο εκθαμβωτικό αυτό λυρικό οικοδόμημα τα πάντα μεταμορφώνονται ποιητικά. Στην προοπτική τής αφθαρσίας και τής διάρκειας. Εκατό χρόνια από τη γέννησή του (1909) εκκρεμεί το ερώτημα: θα τον διαβάσουμε κάποτε;

Μαρία Κούρση

Τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου ήταν από τα πρώτα αγαπημένα μου διαβάσματα. Μεγάλωσα και γαλουχήθηκα μαζί τους.

Τώρα που παραμεγάλωσα τα διαβάζω ξανά και ξανά και μιλώ μαζί τους.

Μιλούσα λίγο, είναι η αλήθεια. Και ξαφνικά μιλώ πολύ.

Για να ξορκίσω την πεζο-γραφική διάθεση που φέρνει ο χρόνος.

Μαρτύρησα την ιστορία του Γιάννη Ρίτσου στην ποίηση. Για ν' αναπαυθεί, ο μόνος τρόπος.

Τα χρυσά νομίσματα τού Γιάννη Ρίτσου

Στάθης Κουτσούνης

Ο στίχος τού Σικελιανού για τον Παλαμά «Σ' αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα!» ταιριάζει απόλυτα και στην περίπτωση τού Ρίτσου, καθώς στο έργο του πάλλεται σύσσωμη η Ελλάδα τού 20ού αιώνα. Ο χαλκέντερος δημιουργός αφουγκράστηκε και βίωσε τόσο το ατομικό όσο και το συλλογικό στοιχείο τής εποχής του, μετουσιώνοντάς τα, με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο, σε ρωμαλέα ποίηση.

Ο Ρίτσος είναι ο ποιητής τού εύρους: ποικίλα ποιητικά ρεύματα, λυρισμός και δραματικότητα, ιστορία και καθημερινότητα, υψηλή και χαμηλότονη φωνή, δοκιμακός λόγος και εξομολογητικότητα, λόγια και λαϊκή γλώσσα συμφύρονται στο έργο του, έστω και διακριτά κάθε φορά, με αποτέλεσμα άλλοτε αξιοθαύμαστο και άλλοτε αμήχανο, ενίοτε και φλύαρο.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι ο Ρίτσος είναι ένας σπουδαίος, ένας μεγάλος ποιητής. Όχι πως η ποίησή του δεν έχει ατέλειες, όχι πως ένα μέρος τού έργου του δεν βρίσκεται σε χαμηλή στάθμη σε σχέση με το υπόλοιπο, αλλά ακριβώς επειδή το καλό του έργο είναι τόσο στέρεο, ώστε να μην αφήνει αβεβαιότητα για τη σπουδαιότητά του. Είναι γεγονός ότι δεν ξεκαθάρισε ο ίδιος τα ποιήματά του, δεν ήθελε τίποτε να πετάξει, όχι γιατί δεν ήξερε να ξεχωρίζει την ήρα από το σιτάρι, αλλά γιατί αγάπησε ακόμη και την ήρα, αφού δεν εμπόδιζε το σιτάρι να καρπίσει.

Άλλωστε, γνώριζε κατά βάθος ότι ο χρόνος θα αποσαφηνίσει τα πράγματα: «Τα πιο πολλά χρυσά σου νομίσματα / τα 'κρυφες στις οπές του τοίχου. / Όταν θα γκρεμιστεί το σπίτι / ίσως τα βρουν». Και καθώς το σπίτι σιγά-σιγά θα γκρεμίζεται, ανάμεσα στα συντρίμια θα βλέπουμε ολοένα και περισσότερο να λάμπουν ένα-ένα τα χρυσά νομίσματα τής ποίησης τού Γιάννη Ρίτσου.

Η Σονάτα τού Σεληνόφωτος

Γιώργος Μαρκόπουλος

“...νομίζω ότι μέσα σε αυτό ακριβώς το βιβλίο κρύβονται και οι επιδόσεις τού Γιάννη Ρίτσου· εκείνες που ήσαν προορισμένες να συνδράμουν ευλαβικά τις ενδόμυχες αγωνίες ενός κόσμου που πίσω από τη φωτογένεια τής επιφάνειας τον περίμενε αργότερα το σκοτεινό τέλος του, αμείλικτο, βαρύ και αναπόφευκτο. Αυτός άλλωστε πιστεύω ότι είναι και ο πραγματικός κόσμος του. Ένας κόσμος βασανισμένων από την ίδια την ψυχή και την ύπαρξή τους, φοβισμένων, πρπολημένων, αδύναμων, αφάνταστα μοναχικών και ανυπεράσπιστων μπροστά στο μοιραίο ανθρώπων”.

Αυτά ισχυρίζομαι σε παλαιότερο κείμενό μου για την Τέταρτη διάσταση και τα ίδια ακριβώς θέλω να επαναλάβω και τώρα, σχετικά με τη Σονάτα τού σεληνόφωτος, διότι ένας άνθρωπος τού κόσμου αυτού που πιο πάνω αναφέραμε, και ίσως ο αντιπροσωπευτικότερος, είναι και η γυναίκα-ηρωίδα της· και αυτός ο φόβος μπροστά στο μοιραίο, που επίσης εντοπίσαμε, είναι εκείνος ακριβώς ο οποίος κινεί τα νήματα, υποσκάπτει τον πανικό και την οδηγεί, μέσω τής ικεσίας και τού υπαινιγμού, έως το έσχατο σημείο τής υποταγής, φορτίζοντας μάλιστα τα λόγια της με τους λεπτότερους λυρικούς τόνους, για να χαρίσει έτσι στον Ρίτσο (και στην ποίησή μας) ένα από τα καλύτερα και πλέον μακρόπνοα δημιουργήματα. Για τον λόγο τούτο άλλωστε, αυτός, είμαι βέβαιος, ότι επέλεξε η ηρωίδα του να είναι και η ίδια ποιήτρια· για να νομιμοποιείται δηλαδή (έστω και μέσα από την παραφιλολογική της υπόσταση) με μεγαλύτερη ευκολία όλη εκείνη η ατμόσφαιρα, με τις πολύπτυχες, επεξηγηματικές ενίοτε διακυμάνσεις και υπερευαισθησίες στο λόγο της.

Προσωπικά μάλιστα, φτάνω ορισμένες φορές να πιστεύω ότι μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία ολόκληρου τού ποιητικού σώματος τού Ρίτσου πουθενά αλλού δεν βρίσκουν την τόσο επιτυχημένη έκφρασή τους όσο στη Σονάτα. Επί παραδειγματι: η οξυμένη παρατηρητικότητα του, η οποία τον βοηθάει να ανακαλύπτει την ποίηση ανάμεσα στις πιο απίθανες πτυχές τής καθημερινότητας. Η περιγραφική του δεινότητα ακόμη, και, τέλος, η μετάγχιση αυτής τής καταλυτικής αίσθησης παραίτησης και ματαιότητας. Γι’ αυτό και θα ήθελα να τελειώσω τονίζοντας και πάλι ότι ο αληθινός χώρος τού Ρίτσου είναι αυτός τού ζόφου και τής αγωνίας, στον οποίο κινείται ολόκληρη (και) η εν λόγω συλλογή, χωρίς, βεβαίως, να θέλω να μειώσω και την πλευρά εκείνη τού έργου του όπου με χέρι γενναίο υπερασπίστηκε τα λαϊκά δίκαια των καιρών του.

Τάκης Μενδράκος

Αν και ο Χρόνος λέει πάντοτε την τελευταία λέξη για το ειδικό βάρος και την αντοχή του κάθε έργου, στη ροή της δημιουργίας εμφανίζονται κάποιες νησίδες που οφείλουν την ύπαρξή τους σε καθαρά αισθητικές ή και κοινωνικές συγκυρίες.

Μια τέτοια στιγμή, και κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, αναδύεται η ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, με αποτέλεσμα να ξαφνιάσει, εντελώς πρόωρα, την οξύτατη κριτική συνείδηση του Παλαμά, που θα προλογίσει με στίχους Το τραγούδι της αδελφής μου :

Το ποίημά σου το πικρό, το ζουν ιχώρ κ' αιθέρας,
καθάριος όρθρος της αυγής, μηνάει το φως της μέρας.
Σε μια φρικίαση τραγική χαμογελάει μιας πλάσης
ρυθμός. Παραμερίζουμε, ποιητή, για να περάσεις.

Γιώργος Μπλάνας

Επειδή το υλικό της ποίησης έρχεται ορμητικά απ' όπου τα όνειρα, οι φόβοι κι οι ελπίδες μας, υπάρχουν ποιητές ποταμοί και ρυάκια και ρέματα. Τα ρέματα προσμένουν τη βροχή για να νιώσουν υγρή την κοίτη τους και να δροσίσουν καμιά χλωρασιά. Τα ρυάκια κυλούν και παίζουν μέσα στα χορτάρια, μα ίσα που φτάνουν να ποτίσουν κανέναν κήπο. Οι ποταμοί ξεσπάζουν το δυσθεώρητο πλάτος και μήκος τους, σέρνοντας μες στη ζωοδότρα ορμή τους νερά καθαρά και λασπερά, κλαδιά ζωντανά και κατάξερα, δέντρα άδικα ξεριζωμένα και δέντρα γέρικα που γλύτωσαν απ' τη φωτιά για να ταξιδέψουν σε θάλασσες άγνωστες. Ποιητής ποταμός είναι ο Γιάννης Ρίτσος κι ό,τι κι αν πούμε για το έργο του είναι μάταιο. Αυτό το έργο είναι που διαμορφώνει το τοπίο της πνευματικής ύπαρξής μας. Μόνο να χαρούμε την ορμή του μπορούμε και να πάρουμε απ' αυτήν ό,τι ταιριάζει στον καθένα μας.

Ξέρετε - ξέρουμε ποιος είναι ο Ρίτσος;

Παυλίνα Παμπούδη

*Όλο τ' απόγευμα, σκουμμένος στ' ακρογιάλι, μόνος,
μάζευε βότσαλα, λευκά, τριανταφυλλιά, γαλάζια,
με τόση σοβαρότητα και προσοχή, που ο ίδιος
χαμογελούσε με υποψία για την προσοχή του,
για τη δουλειά του, για τα χρώματα και για τον κόσμο.*

Αυτός, θαρρώ, είναι ο Ρίτσος. Ή μάλλον, κυρίως αυτός.

Εξηγούμαι: δεν είναι μόνο ο επαναστάτης, ο στρατευμένος, ο επικός, ο εθνικός ποιητής –δηλαδή ο ποιητής ο στολισμένος με όλες τις παροδικές ιδιότητες των καιρών και τής ανάγκης, ο εθνεγέρτης:

(...Εμείς δεν τραγουδάμε για να ξεχωρίσουμε απ' τον κόσμο / τραγουδάμε, αδελφέ μου, για να σμίξουμε τον κόσμο...).

Ούτε είναι μόνο ο δαφνοστεφής ποιητής, που μετάγγιση τού λόγου του μάς έχει γίνει εκ γενετής, μέσω τής μουσικής.

Ναι, χωρίς αμφιβολία, είναι όλα αυτά... Είναι απέραντος, αλλά απ' όλες τις όψεις του είναι πάντα ο ίδιος· (και γι' αυτό, πολλές φορές, στο έργο του αντιφάσκει –και δικαιούται να το κάνει– όπως ο θεός).

Αλλά στο βάθος, είναι κυρίως ένας ποιητένιος ποιητής –κάτι πιο απλό και βαθύ: ο παρατηρητής για τα μικρά και ελάχιστα και αιώνια, ο άμεσος ανταποκριτής τής ζωής:

(...ένα πουλί του κλείνει το μάτι, κι αυτός αποκρίνεται, / ένα αδέσποτο σκυλί τού κουνάει την ουρά, / ένα πράσινο φύλλο τού δείχνει όλες τις φλέβες του – κι αυτός χαμογελάει/ γι' αυτή την ιδιαίτερη προτίμηση που του δείχνουν/ ετούτα τ' αγαθά, λησμονημένα πλάσματα του θεού – ζούδια και πρόσωπα και πράγματα...).

Είναι ο ένθεος χειρώνας τής γραφής, ο σοφός που απεκδύεται τις υψηλές συλλήψεις, τις μεταποιεί σε εικόνες μοναδικής καθαρότητας και τις φέρνει στα ανθρώπινα μέτρα:

(...Μικρό, ιερό, νοικοκυρεμένο τοπίο. Λίγο αργότερα/ μια μεγάλη, θολωτή παλάμη αγιοσύνης/ σκιάζει το ολόχρυσο, εκτυφλωτικό μεσημέρι. / Κύριε, κάνε να μη δούμε ούτε μπροστά ούτε πίσω.)

Και, βέβαια, είναι ο παγανιστής: *(...Και τούτα τα κόκκινα λουλούδια του κήπου / είναι από κείνα τα πανάρχαια αγάλματα, πλαγιασμένα, σε στύση.)*

Τέλος, είναι -και θα είναι για πάντα- ο ποιητής-τροφός, μια χθόνια δύναμη σαν κι αυτή που μνημονεύει στους στίχους του:

(Τα μεσημέρια, κάποτε, ανάμεσα στο θόρυβο /των τζιτζικιών, των νερών, της αεραντλίας,/ γίνεται μια άξαφνη σιωπή κυκλική, σαν ένα αλώνι/ όπου λυχνίσαν, σε άλλες εποχές, μεγάλα στάχρα/ ολόχρυσά, άγνωστα, που μας θρέψαν αγνώριστα.)

Τα πράγματα και ο χρόνος στα ποιήματα τῆς Τέταρτης διάστασης

Κώστας Γ. Παλαγεωργίου

Τα πράγματα στα περισσότερα συνθετικά ποιήματα που απαρτίζουν την Τέταρτη διάσταση τού Γιάννη Ρίτσου μοιάζει να έχουν χτικιάσει. Έχοντας χάσει μέσα στον χρόνο την κατά προορισμό χρηστική τους ιδιότητα, γίνονται εκδικητικά και διεκδικητικά απέναντι στα πρόσωπα που κάποτε τα χρησιμοποίησαν και δέθηκαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μαζί τους. Βυθισμένα σε έναν χρόνο που έχει αποδεσμευτεί από τις τρεις περιοριστικές διαστάσεις του (παρελθόν, παρόν και μέλλον) κι έχει καταστεί άχρονος, αποκτούν νέες, απρόβλεπτες δυνατότητες και ιδιότητες· κυρίως τη σχεδόν μεταφυσική ικανότητα να λειτουργούν ως σύμβολα τῆς παντοδύναμης και παντού υφέρουσας φθοράς. Άλλο αν και με την ιδιότητα τού συμβόλου εξακολουθούν να διατηρούν την υλική τους υπόσταση –κι ας δείχνουν κάποτε ότι έχουν χάσει την απτή τους φύση.

Στη Σονάτα τού *σεληνόφωτος*, όπως και στα περισσότερα ποιήματα τῆς Τέταρτης διάστασης, ο χρόνος υποσκάπτει κάθε επίγεια βεβαιότητα. Δεν ρέει οριζοντίως, είναι κινητοποιημένος στο κέντρο τῆς δύναμης που τον κινεί, άρα δεν έχει διάρκεια, παρά μόνο βάθος. Αποδεσμευμένος από τις περιοριστικές τῆς ουσίας του διαστάσεις, είναι αδιάστατος, ρευστός και απροσδιόριστος, μόνιμος υπομνηστής και επιβεβαιωτής τῆς φθοράς και τού θανάτου. Κι έτσι, με μιαν επίβουλη τρυφερότητα, με μια κατά βάθος μοχθηρή ηδυπάθεια, συμβάλλει ενεργότατα στις καταβυθίσεις που επιχειρούν οι πρωταγωνιστές των ποιημάτων, προκειμένου να ανασύρουν από τα βάθη τῆς μνήμης τους ή τῆς ιστορίας -στην προσπάθειά τους πρώτα να πείσουν τον εαυτό τους και ύστερα τους άλλους ότι αν δεν υπάρχουν τουλάχιστον κάποτε υπήρξαν- κομμάτια τῆς ζωῆς τους.

Μανόλης Πρατικάκης

Πριν πολλά χρόνια, μιλώντας κάποιος συγγραφέας για τον Ρίτσο απάντησε με ειρωνικό χιούμορ, σχολιάζοντας την περίφημη πολυγραφία του: «Με αυτόν τον ποιητή συμβαίνει ό,τι σε έναν διψασμένο. Ζητάς ένα ποτήρι νερό και σε κατακλύζει ένα ποτάμι». Τότε, σχεδόν συμφώνησα μαζί του. Κατακλυσμός τής γραφής... Γράψιμο με μεροκάματο κ.λπ. Όταν όμως άρχισα να διαβάζω συστηματικά και απροκατάληπτα την *Τέταρτη διάσταση*, και όχι μόνον, αντιλήφθηκα ότι ο Ρίτσος είναι όντως ένας μεγάλος ποταμός που αρδεύει μεγάλες άγονες εκτάσεις, χέρσες περιοχές και τις κάνει γόνιμες. Και όχι μόνο μεγάλος ποταμός, αλλά και με αρκετούς παραποτάμους (άλλους σημαντικούς ποιητές) που πηγάζαν από τη μεγάλη αυτή νερομάνα.

Αδικήσαμε τον Ρίτσο, όπως παλιότερα τον μεγάλο Καζαντζάκη. Ειδικά στην *Τέταρτη διάσταση*, ο Ρίτσος μεταπλάθει την αρχαία ελληνική δραματουργία (και μυθολογία), μεταφέροντας στην εποχή μας ανεστραμμένα με μοναδική ευρωστία νοηματικό βάθος και αστείρευτο γλωσσικό πλούτο, με τρόπο ανεξάντλητο. Ο Αγαμέμνωνας, η Ελένη, ο Ορέστης, ο Αίαντας, ο Φιλοκτήτης, η Ιφιγένεια, η Χρυσόθεμις κ.λπ. Μια μεγαλειώδης σκηνοθεσία πάνω στους αρχαίους μύθους και στα έργα των δραματικών μας ποιητών (Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη). Σχεδόν αναμετρείται μ' αυτούς τους κολοσσούς, χωρίς υστέρηση. Δεν υπάρχει άλλος σύγχρονος Έλληνας ποιητής (συμπεριλαμβανομένων των Σεφέρη και Ελύτη) που να διαθέτει μια τέτοια σκηνοθετική δεινότητα. Με αυτούς του πολυφωνικούς, αργόσυρτους, σχεδόν θεατρικούς μονολόγους. Με όλη την αλαζονεία και οίηση των παλιών ηρώων μετασηματισμένη σε σύνεση, συνενοχή και κατανόηση για τα πάντα. Αγώνες και πάθη και ουτοπικοί θρίαμβοι βυθισμένοι μες στη ματαιότητα και σε μια νέα συνειδητότητα, ταυτόχρονα. Ένας ώριμος λόγος από έναν μεγαλόπνοο ποιητή. Φυσικά και υπάρχουν πολλά περιττά πράγματα στο όλο του έργο, ξαναειπωμένα αλλού, καλύτερα. Αλλά μέσα και σ' αυτούς τους σωρούς συναντάς με μεγάλη συχνότητα απόφιο χρυσάφι.

Λιάνα Σακελλίου

Η γειτονιά όπου μεγάλωσα δεν είχε όνειρα, είχε τον Ρίτσο. Χρόνια περνούσα, ξαναπερνούσα μπροστά από το σπίτι του ελπίζοντας να τον συναντήσω. Μας χώριζαν ένα παντοπωλείο, μερικές πολυκατοικίες, κάποιοι κήποι, μια πλατεία. Μας ένωναν οι μυρωδιές της βιολέτας, τού αγιοκλήματος, τής γαζίας, ο ψιλικατζής με το καρότσι του που διαλαλούσε το εμπόρευμά του από φουρκέτες μέχρι παπαζωτό για τα μαλλιά, ο αρκουδιάρης με τις επιδείξεις τής αρκούδας του που ήταν ντυμένη με ροζ τούλι. Άκουγα συχνά αυτοσχεδιασμούς από ξεκούρδιστο πιάνο να βγαίνουν από τα παράθυρά του και ομιλίες δροσερές, ποτέ τη δική του φωνή. Αργότερα, στην εφηβεία μου, άρχισα να δείχνω στα μικρά παιδιά της γειτονιάς μας πώς να παίζουν φλογέρα, ελπίζοντας ότι κάποιοι φάλτσοι ήχοι θα τον φτάσουν, θα τον κάνουν να έρθει στην πλατεία να μας μιλήσει.

Όταν μπήκα στη Φιλοσοφική, το αγόρι μου, έξω από το σπίτι του Ρίτσου, μου χάρισε τη Σονάτα τού σεληνόφωτος και την Αρχιτεκτονική των δέντρων, σφραγίζοντας έτσι την επιτυχία μου. Από τότε άρχισα να γράφω για τη μουσική, τα δέντρα και την απώλεια. Μεσολάβησαν ποιητικές αναγνώσεις συλλογών του, παραστάσεις των έργων του, εκθέσεις με τις ρίζες και τις πέτρες με ανθρώπινα πρόσωπα και σώματα. Πήγαινα σε όλα. Σε κάποια απονομή βραβείου τον συνάντησα και φωτογραφηθήκαμε.

-Σας αγαπά η ποιήτρια για την οποία γράφω τη διατριβή μου. Λέγεται Ντενίζ Λέβερτοφ και μένει στην Καλιφόρνια, παίζει κι εκείνη πιάνο και συχνά μου μιλάει για τους στίχους σας. Θέλει να σας συναντήσει. Θα της στείλω τη φωτογραφία μας.

-Η Αμερική είναι πολύ μακριά. Μια εμπειρία από μόνη της. Πείτε της ότι είμαστε μαζί στην ίδια ανθολογία. Τη ρώσικη.

Γιάννης Ρίτσος: μια φωνή που ανεβαίνει

Ντίνος Σιώτης

Η ποίηση του Ρίτσου, με την πολιτική διαμαρτυρία της, την κοινωνική της αφύπνιση και την ιδεολογική της τοποθέτηση, δίνει μια νέα φωνή στην ελληνική ποίηση, που είχαν συνηθίσει να την ακούνε μονάχα οι ποιητές και οι περί την ποίησιν κριτικοί, μελετητές και σχολιαστές: το έργο του Ρίτσου, οπλισμένο με διάθεση που προσπερνάει το γνωστό ακροατήριο και μελετητήριο (ποίηση για τους μνημένους) έφερε κοντά, συμφιλίωσε την ελληνική ποίηση με τον λαό κι όχι μονάχα με μια πολιτικοποιημένη μερίδα του. Κι επειδή ακριβώς τούτη η ποίηση μιλάει για τον λαό, τα βάσανα, τις ελπίδες, την ιστορία του, αντηχεί μέσα του το προσδιορισμένο εκείνο σύμβολο που στην περίπτωση αυτή είναι το σύμβολο του αγώνα.

Το υλικό στην ποίηση του Ρίτσου είναι καθημερινό. Ο άνθρωπος δένεται με τα τριγύρω του αντικείμενα (καρέκλες, καθρέφτες, κρεμάστρες), συναισθήματα (πόνος, χαρά, αγωνία) και τη φύση (φεγγάρι, θάλασσα, ουρανό, ήλιο), έτσι που να συμπλέκονται σε μια αζεχώριστη υπόσταση. Ο άνθρωπος μέσα στον χώρο του, είτε είναι συγκεκριμένος (Ελλάδα) είτε γενικός (κόσμος), προσδίνει ένα δυναμικό στοιχείο στο ποιητικό έργο του Ρίτσου, τοποθετώντας τον στην αφετηρία μιας ιδέας που γίνεται σκοπός και πράξη. Κι αυτή η καθημερινότητα στο υλικό του δίνει στο ποίημα μια οικειότητα μοναδική που πότε σαν χείμαρρος σε συνεπαίρνει και πότε σαν σταματημένο νερό σε γαληνεύει.

Εξάλλου, η παγκοσμιότητα στην ποίηση του Ρίτσου δεν είναι τίποτα άλλο παρά το επακόλουθο της πίστης του στη λαϊκή μας παράδοση και στην προσδοκία του για μια πανανθρώπινη αδελφοσύνη. Μεγάλο ρόλο παίζει εδώ πέρα και η ιστορική παράδοση που, αλύτρωτη απ' τις εθνικές δοκιμασίες, διακριτικά απλώνει το χέρι στα σύγχρονα γεγονότα για να ξεπηδήσει πάλι η ελπίδα για έναν κόσμο που ο ήλιος θα 'ναι αφέντης και το σκοτάδι θα τρέχει να κρυφτεί. Παράλληλα, το κοινωνικό στοιχείο για τον Γιάννη Ρίτσο, είτε ως λυρική έκφραση είτε ως ξέσπασμα τής αδικίας, είναι μια δύναμη καταλυτική, όπου ο ποιητής

διαγράφει την πίστη του και την αφοσίωσή του στη δημιουργία ενός μέλλοντος, όπου ο κόσμος δεν θα δέχεται παθητικά τη μοίρα του, αλλά, απροσάρμοστος στην καταπίεση που η ζωή του τού προσφέρει, αποφασιστικά προχωράει μπροστά, έχοντας σαν λάβαρο την ανθρωπιά.

Όμως, ας μην ξεχνάμε ότι και στα βιώματά του ο ποιητής ακουμπάει ένα μεγάλο μέρος από την έμπνευσή του. Μακρόπνοα επικά ποιήματα ή σύντομα δυναμικά τής “σιωπής” αποκρυσταλώνουν τη λαϊκή του συνείδηση, αντανακλούν ξεκάθαρα το ποιητικό του πλαίσιο, που είναι η νεοελληνική πραγματικότητα απ’ τη μια μεριά κι από την άλλη η προσήλωσή του στο ξερίζωμα τής κοινωνικής αδικίας. Με τέτοιον εσωτερικό εξοπλισμό ο Ρίτσος δεν αναγκάζεται να προσφύγει σε ξένα (μη ελληνικά) πρότυπα και ιδέες, γιατί τα βιώματά του τού χρησιμεύουν σαν φάρος και οδηγός για τη χάραξη τού ποιητικού του έργου.

Ο Ρίτσος ανανέωσε το ενδιαφέρον τού κοινού για την ελληνική ποίηση. Αρχίζοντας με τους απελπισμένους ψιθύρους τού ποιητή τής Πρέβεζας, περνώντας μέσα από τις εκρήξεις τού Βάρναλη, ξεπερνώντας τα “σύγχρονα” ρεύματα τής Ευρώπης, συνεχίζει να στέκεται στον παλμό τού σύγχρονου ανθρώπου με μίαν άκρατη επίγνωση των προβληματισμών του. Ίσως θα ήταν πολύ αν έλεγε κανείς ότι η ποίηση τού Ρίτσου είναι σαν μια φωνή που όσο πιο ψηλά ανεβαίνει τόσο πιο δυνατά ακούγεται;

(κάποιες σκέψεις για τη Σονάτα τού σεληνόφωτος)

Σταύρος Σταυρόπουλος

Άφησέ με να 'ρθω μαζί σου. Ώς εκεί που στρίβει ο δρόμος και το φεγγάρι γίνεται μια μεγάλη φωτεινή μπάλα που πατάει στα νύχια για να μην ενοχλήσει. Σσος. Βγαίνει. Δεν είναι ωραίο; Πώς γίνεται να μοιάζει με θάλασσα; Γύρω του σαλεύουν οι μέδουσες. Αλμυρά όστρακα. Κι εμείς ξυπόλυτοι πάνω στους απολογισμούς, σαν ένα μαύρο φέρετρο κλεισμένο. Θα το κοιτάζουμε μαζί -χωρίς βαλίτσες.

Το σώμα μου, ένα γκρεμισμένο σπιτι. Δεν μπορώ πια να σηκώσω τα υπάρχοντά του. Αν ανοίξεις το πουκάμισό σου, θα το δω να βγαίνει. Αμείλιχτο. Δεν αντέχω ούτε να σηκώσω τα μάτια μου, θα μου δανείσεις λίγο τα δικά σου; Να το δω να ανηφορίζει. Σκυφτό, για τελευταία φορά. Να πιάνεται στα μαλλιά μου. Με την ψύχρα αυτής τής ενοχλητικής σονάτας κολλημένη στη πέτσα του. Μια άσπρη τρύπα στο κρανίο τού κόσμου -μη κοιτάξεις μέσα της, θα χαθούμε. Μη.

Άφησέ με να 'ρθω μαζί σου. Όλα αυτά τα ψάρια που γυαλίζουν τριγύρω μας μπερδεύουν τον ουρανό με τη θάλασσα. Άφησέ με να 'ρθω. Μαζί σου. Σαν επαλήθευση τής αιωνιότητας.

Ρίτσος, ένας μεταφυσικός του θεάτρου

Αντώνης Φωστιέρης

Αν η Τέταρτη διάσταση, εκτός από συλλογή τού Ρίτσου, είναι όντως η διάσταση τού χρόνου, τότε μένει σ' αυτήν να επαληθεύσει ή να διαψεύσει την αντοχή και τη διάρκεια τής ποιήσής του. Εκείνο που παραμένει σίγουρο είναι ότι σ' ολοκληρω το έργο του προβάλλει έντονα η τρίτη διάσταση, η διάσταση τού βάθους, δίνοντας στον λόγο του εικαστική προοπτική, στα πρόσωπά του σάρκα, στη δράση τού μύθου του ενάργεια και πειστικότητα. Θέλω να πω ότι ο Ρίτσος είναι κατεξοχήν ο εμπνευσμένος σκηνοθέτης, αλλά ταυτόχρονα και ο τεχνίτης σκηνογράφος που ξέρει να οργανώσει τον σκηνικό του χώρο, για να κινήσει με ακρίβεια μέσα σ' αυτόν τους ήρωές του –είτε πρόκειται για το εγώ ενός επιγραμματικού τριστιχού είτε για τον θίασο ενός πολυσέλιδου δράματος. Με μια εκούσια δόση υπερβολής, θα λέγαμε ότι όλο του το έργο δεν είναι παρά Ποιητικό Θέατρο. Όπου η εξονυχιστική περιγραφή τού χώρου, ο προσδιορισμός τού χρόνου, η ενδυματολογική φροντίδα, η επιλογή τού διάκοσμου, ακόμη και οι τόνοι τού φωτισμού, τα πάντα ενσωματώνονται στο κείμενο, ώστε να συντεθούν ισοτίμως με τον λόγο, τη σκέψη, το αίσθημα, την πράξη των προσώπων. Το εγχείρημα (και το επίτευγμα) τού Ρίτσου είναι περισσότερο άξιο εκτίμησης, δεδομένου ότι το σημαντικότερο τμήμα τής ποιήσής του, παρά την κοινή αντίληψη επ' αυτού, δεν είναι τα διθυραμβικά τής πολιτικής του έξαρσης και τής κομματικής αδολεσχίας. Είναι τα ήσσονος τόνου, μιας βιωματικής μεταφυσικής αντίληψης, που πολύ συχνά μάλιστα περιβάλλονται έναν σαφώς υπερρεαλιστικό μανδύα, άλλοτε για να καλύψουν, άλλοτε για να προβάλουν το αδιέξοδο, το παράλογο, το αναπάντητο. Θαυμάζω τη δύναμη τής συνήθειας, τον θρίαμβο τής στερεοτυπίας: ο Ρίτσος, ένας σπουδαίος μεταφυσικός υπερρεαλιστής, εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ακόμη και σήμερα ως ο αντιπροσωπευτικότερος τύπος στρατευμένου ποιητή. Αυτός ο αριστοτέχνης τής υποβλητικής ατμόσφαιρας και τής λεπτομέρειας χειροκροτείται ακόμη ως ο ρήτορας των επάλξεων.

Γιώργος Χρονάς

Στο διάλειμμα ενός μαθήματος λατινικών, το 1962, στον Πειραιά, πρωτοδιάβασα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου. Το τετράδιο που τα είχα αντιγράψει ήταν ανοιχτό και η ανάγνωσή τους με άλλαξε. Οι λέξεις του σχημάτισαν εικόνες. Οι εικόνες στοιχεία της φύσεως. Κίνηση. Αναπνοές. Ιδρώτας. Πέρασαν χρόνια και τον συνάντησα στο σπίτι του στον Άγιο Νικόλαο, στην Αχαρνών. Δίπλα στον ομώνυμο ηλεκτρικό σταθμό. Πέρασαμε στο σαλόνι. Η φωνή του θερμή. Μιλούσε σαν να συνέθετε μουσική. Τα χέρια του όπως σε έργο του Γκρέκο. Μου πρόσφερε καφέ και νερό. Γλυκό του κουταλιού. Τον έβλεπα να με φροντίζει σαν μπάτλερ. Με τρώμαξε. Με κινήσεις αυστηρές. Όλοι οι ρυθμοί εντός του. Εδώ κάθομαι το βράδυ. Είπε. Ακούω Μπαχ στο πικ-απ. Και γράφω. Μέχρι αργά. Είδα τη σκηνή. Νύχτα. Η κουρτίνα να γέρνει. Η υγρασία να ανεβαίνει. Θα μπορούσατε να είσαστε ο Τένεσι Ουίλλιαμς, της Μεσογείου μ' όσα έχετε γράψει, του είπα. Δεν απάντησε. Ήταν ο Ρίτσος του Κόσμου. Τον ξαναείδα άλλη μια φορά. Είχαμε πάει με τον Τσαρούχη. Του έδωσε έναν πρόλογο για τις Τρωάδες του Ευριπίδη, που ανέβαζε· για το βιβλίο που προήλθε από τη μετάφραση του ζωγράφου. Εφαινόταν πόσο φίλοι ήταν και αγαπόνταν με λόγια και σιωπές. Κάτι μεγαλειώδες. Τελευταία φορά τον είδα να βγαίνει από τον ηλεκτρικό, στο Μοναστηράκι—από τους ελάχιστους διανοούμενους στην Ελλάδα που κινούνταν με δημόσια μέσα— και πήγαινε στη Μητρόπολη, όπου γινότανε μια διάσημη κηδεία, το όνομα του νεκρού ήταν τυπωμένο στον Τύπο της ημέρας. Έκανε κρύο. Φορούσε γούνα. Άναψε τσιγάρο βγαίνοντας και προχώρησε. Ο Βισκόντι, είπα, από τη Μονεμβάσια (η πατρίδα του Ρίτσου). Κάθε φορά που διαβάζω ποιήματά του—δεν τον ένοιαζε που ήταν πολυγραφότερος— ξαναμπαίνω στο μάθημα των αισθημάτων. Άρρωστα ή υγιή έρχονται και με απαλύνουν. Μια σάλπιγγα ακούγεται, ένα παιδί ψηλά κοιτά πάνω από την Πύλη των Λεόντων, στην είσοδο του Κάστρου της Μονεμβάσιας, το σπίτι που γεννήθηκε ο ποιητής. Πιο κάτω, ο τάφος του μες στη νύχτα φέγγει. Έχει πανσέληνο απόψε. Ο Ξένος, από την ομώνυμη συλλογή του, με υποδέχεται—προηγήθηκε ο Ρίτσος και ακολούθησε ο Παζολίνι με το Θεώρημά του—, έχουν το ίδιο θέμα. Κάποιο ραδιόφωνο παίζει. Ένα παράθυρο ανοίγει. Ο Γιάννης Ρίτσος είναι εδώ. Πάντα μένει εδώ.

Δεν έχει φύγει.

Ο Γιάννης Ρίτσος στη μοναξιά τού πλήθους

Τηλέμαχος Χοτήρης

άρθρο του από το αφιέρωμα στον Γιάννη Ρίτσο

τού περιοδικού "ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ"

Μιλώντας για τον Γιάννη Ρίτσο είναι αδύνατο κανείς να καλύψει το τεράστιο σε όγκο ποιητικό έργο του. Ο Ρίτσος είναι ένας πηγαίος ποιητής κι αυτό αναπόφευκτα οδηγεί στον κίνδυνο μιας άνισης ποιοτικής παραγωγής. Με το πέρασμα τού χρόνου ένα πάντως είναι σίγουρο: ότι η ποίησή του, φιλτραρισμένη από την απόσταση, θα δείξει τις κορυφώσεις τής δημιουργίας του και φυσικά θα εκλείψουν τα αυθόρμητα και επικαιρικά ποιήματα. Αναφέρομαι σε εκείνα που υμνούν αρχηγούς ή καταστάσεις, που σκοπό είχαν να τυπωθούν στα πολιτικά έντυπα, ενθουσιάζοντας ή συγκινώντας τις μάζες. Ο Ρίτσος, όμως, είναι γνήσιος ποιητής κι όταν παλεύει με την ύπαρξη και τον ψυχισμό του γράφει ποιήματα που δικαίως κατέχουν εξέχουσα θέση στη νεοελληνική γραμματεία. Σύμφωνα με τα λόγια τού ίδιου (σε επιστολή του το 1969) *«Η ποίηση δεν έχει άλλο συμπαραστάτη της από την ίδια την ποίηση»* κι αυτό τα λέει όλα.

Ο Γιάννης Ρίτσος είναι ο ποιητής τής Σονάτας, τού Επιτάφιου, ένα μοιρολόι άμεσης λαϊκής αισθαντικότητας, τής *Ελένης*. Γι' αυτά τα ποιήματα και αρκετά άλλα, ο Ρίτσος είναι ένας μεγάλος ποιητής κι όχι γιατί πήρε το βραβείο Λένιν ή δεν πήρε το βραβείο Νόμπελ. Ο ποιητής απομονώθηκε από την καλά συγκροτημένη γενιά τού '30, δεν είχε έναν Κατσιμπαλη, έναν Καραντώνη στον πλευρό του, αλλά αντίθετα κυνηγήθηκε, εξορίστηκε, έμεινε συνεπής στη στάση του. Η ποίησή του φτερούγισε αφ' εαυτής, δεν άντεξε τα σιδερένια φτερά, όταν κι όπου αυτά υπήρχαν. Γιατί η ποίηση είναι ορφανή κι απεχθάνεται τους θετούς γονείς. Είναι όμορφη στη μοναξιά της.

Ο Γιάννης Ρίτσος είναι γεννημένος ποιητής και δεν ωφελείται κανένας όταν απαρνιέται τη φύση του και την αθωότητά της. Η ζωή, οι περιπέτειές της, οι αγώνες της, οι θάνατοι τρέφουν την ουτοπία τής διαδρομής, την ψυχή και την υπέρβαση τής ποιητικής πράξης. Ποίηση είναι η αδυναμία τού απόλυτου.

Η ποίηση τού Γιάννη Ρίτσου είναι η προέκταση των λαϊκών και δημοτικών μας καταβολών, γεμάτη ανθρωπιά και απλότητα. Αφηγηματική. Ένας δραματικός μονόλογος. Χαρακτηρίζεται από έναν υπαρξιακό διχασμό και αναπτύσσεται ως ερωτικό παράπονο. Το ελλείπον τού οράματος, το άπαστο τού έρωτα αποτελούν το «μεδούλι» τής ποίησης τού Γιάννη Ρίτσου. Τον ποιητή θα τον θυμόμαστε και θα τον διαβάζουμε, πέρα από τα εκατό χρόνια από τη γέννησή του. Οι αληθινοί ποιητές ανήκουν στη χορεία των αθανάτων. Ο Γιάννης Ρίτσος αγέρωχος, ωραίος, θα συνεχίσει να περπατά μέσα στη μοναξιά τού πλήθους.